

BİR MEDRESE ÖĞRENCİSİNİN MEKTUBU BAĞLAMINDA II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MEDRESE ISLAHATINA BAKIŞ (ÜNYELİ MUSTAFA FEVZİ EFENDİ VE MEKTUBU)

Hasan YILDIZ^a
Mürselin GÜNEY^b

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 15.01.2026

Kabul Tarihi: 20.05.2026

Yayın Tarihi: 26.06.2026

Atıf

Yıldız, H. & Güney, M. (2026). Bir medrese öğrencisinin mektubu bağlamında II. Meşrutiyet dönemi medrese islahatına bakış (Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi ve mektubu). *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, 25-64. <https://doi.org/10.53112/tudear.1863982>

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Değerlendirme: Çift taraflı kör hakemlik.

Benzerlik: Yapıldı. intihal.net

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Lisans: CC BY-NC 4.0

Yazar Katkıları: Araştırmanın tasarımı, veri toplanması, veri analizi, makalenin yazımı, tashihi ve geliştirilmesi sorumlu yazar Hasan Yıldız ve ikinci yazar Mürselin Güney tarafından ortak bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin 26 Teşrinisâni 1331 tarihli (9 Aralık 1915) mektubu merkeze alınmak suretiyle bir medrese öğrencisi gözüyle 1914 senesi islahatı öncesi ve sonrası medrese eğitiminin mukayesesi ve gerçekleştirilen islahatın medreseye ve öğrenciye yansımaları ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın temelini oluşturan mektup, bir medrese öğrencisinin medresede yaşanan değişim ve dönüşüme dair gözlem ve tespitleri ile duyuğu ve düşüncelerini yansıtmaya bakımdan nadir belge niteliğindedir. 1914-1915 öğretim yılında geleneksel Osmanlı medreselerinde gerçekleştirilen köklü değişim ve dönüşüm kapsamında; eğitimlerini tamamlayarak icazet aldıkları halde medrese hücrelerinde bir ömür boyu ikamet edebilen kudemâ adıyla anılan şahısların medreselerden çıkarılmasının sağlandığı, cami derslerinin kaldırılarak medresenin değişik kademelerinde ve sınıflarında okutulmasına başlandığı, medreselerin buldukları semtlere göre yemekhaneler açılarak ya da inşa edilerek her öğrencinin kullanımına ayrı tabak ve bardak verildiği şeklindeki yeniliklere mektupta yer verilmektedir. En önemli yeniliklerden birisi ise Batı tarzı mekteplerde uygulanan sınıf sistemine göre eğitim verilmesiydi. Uygulamaya geçirilen sınıf sistemiyle camilerde okutulan geleneksel medrese dersi kitaplarında da değişikliğe gidilmiş, bu kitapların bir kısmı yeni yapılandırılan medresenin özellikle İslâmî ilimler ağırlıklı eğitim verilen âli ve mütehasşısın kısmında okutulan kitaplar arasında yerini almıştır. Medrese mensuplarının kaleminden çıkmış bu tür mektup ya da benzeri birinci şahıs anlatılarının, medrese hayatına ve eğitim sistemine dair önemli bilgiler içermesi muhtemeldir. Resmi evrak ve dönemin basın-yayın organlarına yansıyan yazı ve makalelerin yanında medresenin eğitim ortamlarına, eğitim sistemine, kurumsal iklimine, müderris ve öğrencilerin günlük hayatına dair içeriden bakmayı sağlayacak akademik çalışmaların eğitim tarihine ve özellikle din eğitimi tarihine önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Din öğretimi, Osmanlı medreseleri, Medrese islahatı, Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi.

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı-İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul/Türkiye, e-mail: hasanyildiz90@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9823-4486

^b Dr., Sağlık Bakanlığı İstanbul Bağcılar Eğitim Araştırma Hastanesi, Bağcılar/İstanbul, e-mail: mürselin@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6753-6035

AN OVERVIEW OF MADRASA REFORM IN THE CONSTITUTIONAL MONARCHY PERIOD IN THE CONTEXT OF A MADRASA STUDENT'S LETTER (ÜNYELİ MUSTAFA FEVZİ EFENDİ AND HIS LETTER)

Article Information

Article Types: Research Article

Received: 15.01.2026

Accepted: 20.05.2026

Published: 26.06.2026

Citation

Yıldız, H. & Güney, M. (2026). An overview of madrasa reform in the constitutional monarchy period in the context of a madrasa student's letter (Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi and his letter). *Turkish Journal of Religious Education Studies*, 21, 25-64
<https://doi.org/10.53112/tudear.1863982>

Ethical Statement: Ethical principles were followed during the preparation of this study.

Review: Double-blind.

Plagiarism: Yes. intihal.net

Conflicts of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author acknowledge that they received no external funding to support this research.

License: CC BY-NC 4.0

Author contributions: The design of the research, data collection, data analysis, writing, writing and development of the article was carried out jointly by the author Hasan Yıldız and the second author Mürselin Güney.

Abstract

This study examines the comparison of madrasa education before and after the 1914 reform, as well as the reflections of the reform on the madrasa and its students, through the lens of a madrasa student, by centering on the letter dated 26 *Tesrinisani* 1331 (9 December 1915) written by Mustafa Fevzi Efendi of Ünye. The letter, which constitutes the primary source of this study conducted using the document analysis method -one of the qualitative research methods -is a rare document in that it reflects a madrasa student's observations and assessments of the changes and transformations experienced in the madrasa, along with his feelings and thoughts. Within the scope of the radical changes and transformations implemented in traditional Ottoman madrasas during the 1914–1915 academic year, the letter refers to several innovations, including the removal of individuals known as *kudema* from the madrasas, who, despite having completed their education and received their madrasa diploma, had been able to reside in madrasa cells for life; the abolition of mosque-based lessons and the introduction of instruction across different levels and classes within the madrasa; and the opening or construction of dining halls according to the districts in which the madrasas were located, with each student being provided with an individual plate and cup. One of the most significant innovations was the adoption of a class-based education system modeled on Western-style schools. With the implementation of this system, changes were also made to the traditional madrasa textbooks previously taught in mosques and some of these books were incorporated into the curriculum of the newly restructured madrasa, particularly in the advanced and specialized sections where Islamic sciences were emphasized. Such letters or similar first-person narratives written by members of the madrasa community are likely to contain important information about madrasa life and the educational system. In addition to official documents and articles published in the press of the period, academic studies that provide an internal perspective on the madrasa's educational environment, system, institutional climate, and the daily lives of teachers and students are considered to make significant contributions to the history of education, and especially to the history of religious education.

Keywords: Religious education, Religious instruction Ottoman madrasahs, Madrasah reforms, Mustafa Fevzi Efendi from Ünye.

^a Dr, Ministry of Education, Istanbul Provincial Directorate of National Education, Istanbul/Türkiye.

^b Dr, Ministry of Health, Bağcılar Education and Research Hospital, Istanbul/Türkiye.

Giriş

Osmanlı medreselerinin islahı fikri, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ciddi bir şekilde resmen ele alınmaya başlandı (İhsanoğlu, 2019, s. 330). 1908 yılında gerçekleşen Jön Türk inkılabıyla birlikte başlayan bu dönem, Osmanlı Devleti için tam anlamıyla belirsizlik ve karmaşanın yaşandığı sürece dönüşmüştür. Trablusgarp Savaşı, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ile ardından dört yılı aşan Birinci Dünya Savaşı, bu dönemin görünen yüzüdür. II. Meşrutiyet'in, devlet kurumları ve sosyal hayat için vadettiği reformlar ve icraatlar ise yeterince görünür olamamıştır. Cemal Kutay'a göre (Kutay, 1978, s. 7) II. Meşrutiyet dönemi, siyasal etkenlerin ağırlığıyla kalın bir perdeyle örtülmüş; "yakın mazi" olarak adlandırılan bu dönem meçhuller içerisinde kalmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde hayata geçirilen önemli islahatların başında, medreselerde gerçekleştirilen kapsamlı düzenlemeler gelmektedir. 1910 yılında gerçekleşen ilk düzenlemenin ardından 1914 ve 1917 senelerinde önemli değişiklikler hayata geçirilmiş, süreç içerisinde medreselerin islahına dair ciddi ve yoğun çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı medreseleriyle ilgili en son düzenleme, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. 1921 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*'nin ardından, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* esas alınarak medreselerin kapatılması yönünde adım atılmıştır. Osmanlı medreseleri için epeyce hareketli geçen bu dönemde gerçekleştirilen düzenlemelere ve uygulanan programlara dair pek çok eser kaleme alınmış olmakla birlikte, medrese hayatını bizzat yaşayanların kaleme aldığı hatırat, günlük ve mektup gibi metinlerin azlığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar teyide muhtaç olsa da bu tür metinlerin azlığı Osmanlı toplumunda hatırat ve günlük yazma geleneğinin yaygın olmamasına bağlanmaktadır (Yıldız, 2023, ss. 1-12).

Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önemli eğitimcilerinden, aynı zamanda arşivci ve tarihçi kimliğiyle tanınan Muallim M. Cevdet, gördüklerini ve yaşadıklarını yazma alışkanlığını Batı toplumlarının ayırt edici özelliklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre Doğu toplumları, gördükleri şeyleri ve yaşadıkları muhiti yazmamakta, hâtıralarını kayda geçirmemektedirler. Muallim Cevdet, bu bakımdan Batı dünyasının büyüklüğünü, yaşadıkları tecrübeleri kuşaktan kuşağa aktarabilmelerine bağlamaktadır (Ergin, 2005, s. 284). Türk kültür tarihinin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol üstlenen Osman N. Ergin ise Muallim Cevdet'in düşüncesini teyit eder mahiyette, hâtıraları yazmanın ve bunları yaşarken neşretmenin yahut öldükten sonra neşrettirmenin Batı'da yaygın bir adet olduğunu, Doğu'da ise bu hususa oldukça az önem verildiğini belirtmektedir (Ergin, 2005, s. 278).

Öte yandan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan büyük değişim ve dönüşüm sürecine ilaveten, 1928 senesi Kasım ayında gerçekleştirilen Harf İnkılabının basın ve yayın dünyasındaki etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Kaldı ki, mutlakiyet ya da meşrutiyet dönemlerinde kaleme alınmış olan hatırat, günlük ve anı türü metinlerin; dönemin idari

ve sosyal hayatı ile yazarın zihin dünyasına dair birtakım değerlendirmeler içermesi ihtimali, bunların yeni rejim açısından nasıl değerlendirileceğine yönelik tereddütlerin ortaya çıkmasına ve bu tür metinlerin yayımlanmasını ya da gün yüzüne çıkarılmasını olumsuz etkilemesine yol açabilir. Öte yandan daha önce kaleme alınmış bu tür metinlerin Harf İnkılâbı sonrasında Latinceye aktarılmasında yazar açısından çeşitli güçlüklerin ortaya çıkması mümkündür. Ayrıca Osmanlı Türkçesinden kısa sürede uzaklaşmasının doğal bir sonucu olarak bu metinlerin kıyıda köşede kalarak ilgisizliğe mahkûm olması da söz konusudur. Bu nedenle medrese hayatını bizzat yaşayan müderris ve öğrencilerin kaleme aldığı mektupların, kişiye özel olması nedeniyle ancak duyarlı varislerin çaba ve gayretiyle gün yüzüne çıkarılması ve bilimsel çalışmalara konu edilmesi mümkündür.

Bu bağlamda, araştırmada mektup sahibi Mustafa Fevzi Efendi'nin torunu Dr. Mürselin Güney'in kişisel koleksiyonu arasında yer alan Mustafa Fevzi Efendi'ye ait mektubun satır aralarında medrese eğitime dair değerlendirmelerin izi sürülmüştür. Mektup, Osmanlı medreselerinde 1914 yılı ekim ayında gerçekleştirilen ıslahatın üzerinden yaklaşık bir yıla yakın bir sürenin geçtiği ve ıslahat sürecinin devam ettiği bir aşamada kaleme alınmış olması nedeniyle geleneksel medrese eğitiminde yaşanan değişim ve dönüşüme dair değerlendirmeleri ihtiva etmektedir.

Mustafa Fevzi Efendi'nin bahse konu mektubu medreselerde gerçekleştirilen 1914 senesi ıslahatı öncesi ve sonrası eğitimine dair öğrenci gözüyle yapılan değerlendirmeleri ve mukayeseyi görmek açısından önemlidir. Bu önem, mektubun Osmanlı medreselerinde gerçekleştirilen en kapsamlı ve köklü değişikliklerin gerçekleştiği dönemde kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır. Bir medrese öğrencisinin gözüyle medrese ıslahına bakma imkânı sağlamış olması mektubun önemini daha da artırmaktadır. Yapılan alan taramasında bir medrese öğrencisinin kaleminden çıkıp özellikle 1914 ıslahatına değinen benzer bir mektuba ilişkin çalışmaya rastlanılamamıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yönteminin kullanıldığı bu makalede, Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubu merkeze alınmış, mektupta dile getirilen değişim ve dönüşüme dair hususları teyit eden kaynaklarla çalışma sınırlandırılmıştır. Mustafa Fevzi Efendi'nin biyografisi ve hayatına dair bölüm, torunu Dr. Mürselin Güney tarafından; terekesinde bulunan özel evrak ile Mustafa Fevzi Efendi'ye ilişkin sözlü anlatılar derlenerek kaleme alınmıştır.

Ceride-i İlmiye Nüsha-yı Fevkalâdesi'nde yayımlanan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi öğrenci isim listesinde “Ünyeli İbrahim oğlu Mustafa” şeklinde kayıtlı olan (bk. Ek-6) Mustafa Efendi'nin, “Fevzi” lakabını kullanması nedeniyle yaşadığı çevrelerde “Mustafa Fevzi Efendi” adıyla anıldığı, mektuplarında ve diğer birtakım yazılarında “Mustafa Fevzi” ismini kullandığı görüldüğünden makalemizin tamamında “Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi” isminin kullanılması tercih edilmiştir.

1. Mektubun Aidiyeti, Fiziksel Özellikleri ve Muhtevası

Dr. Mürselin Güney'in kişisel koleksiyonu arasında yer alan 26 Teşrinisâni 1331 tarihli (9 Aralık 1915) mektup iki varak olup arkalı önlü yazılmış olması nedeniyle dört sayfadan ibarettir. Varakların boyutları 16.5x22.5 cm. ebadındadır (Güney, 26 Teşrinisâni 1331; bk. Ek-1, 2, 3, 4).

Mektubun on sekiz satırdan ibaret birinci sayfasının ilk iki satırında hitap cümleleri yer almaktadır. Birinci satıra “Huzur-ı Pederlerine”, ikinci satıra ise “Faziletlü Pederim İbrahim Efendi” şeklinde hitap cümleleri yazılmıştır. Ayrıca hitap cümlelerinin sağında ve solunda kalan boşluklara da mektubun devamı mahiyetinde dikey olarak yazılar yazıldığı görülmektedir. İkinci ve üçüncü sayfaların her biri on dokuz satırdır. İkinci sayfanın on dört ve on beşinci satırlarının tamamı; on altıncı satırın ise bir kısmı karalanmıştır. Dördüncü sayfanın on yedinci satırına tarih yazılmak suretiyle mektuba son verilmiştir. Ancak geriye kalan yaklaşık iki ya da üç satırlık boş kısma bilahare siyah mürekkeple dikey olarak yazılar yazıldığı görülmektedir. Mektup rika' tarzında yazma bir metin olup düzgün ve okunaklıdır.

Rûmî 1331/Milâdî 1915 senesinde 19 yaşında olan Mustafa Fevzi Efendi'nin medreselerde hayata geçirilen yeni düzenlemeye göre Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin tali kısm-ı evvel ikinci sınıf öğrencisi iken mektubu kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Mektup bir medrese öğrencisinin zihinsel ve bilişsel birikiminin ipuçlarını net bir şekilde yakalamayı sağlayan bir kapsayıcılığa ve açıklığa sahiptir. Medrese öğrencisi Mustafa Fevzi Efendi tarafından yazılmış olan mektubun aile, eş, dost, akraba, yakın arkadaş ve meslektaşlar arasında yazılan özel mektuplar kategorisinde olduğu değerlendirilmektedir.

Makalemizin konusunu teşkil eden mektup, Mustafa Fevzi Efendi'nin ailesi tarafından kendisine yazılan 20 Teşrinievvel 1331 (2 Kasım 1915) tarihli mektuba cevaben 26 Teşrinisâni 1331 (9 Aralık 1915) tarihinde, diğer bir ifadeyle Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin kuruluşunun ikinci senesinde; 1915-1916 öğretim yılının birinci döneminin Aralık ayının başında kaleme alınmıştır.

Özel mektuplar tarihî, siyasî, felsefî, ahlâkî, estetik, dinî, edebî vb. pek çok konuyu içermesi bakımından yazıldıkları döneme adeta ayna tutmaktadırlar (Donbay, 2011, ss. 83-102). Medrese öğrencisi Mustafa Fevzi Efendi'nin kaleme almış olduğu bu mektup özel mektupların muhtevası gereği “haber vermek, haber almak, bir şey sormak, istemek, bir duyguyu ya da düşünceyi paylaşmak” (Türk Dil Kurumu, t.y.) amacıyla yazılmış olmasına ilaveten dönemin medreselerinde gerçekleşen islahata ilişkin önemli bazı bilgilere yer vermesi açısından dikkat çekicidir. Bu yönüyle mektup sahibinin, iyi bir gözlemci olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2. Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Hayatı

İbrahim oğlu Mustafa Efendi 1312 yılında (Miladi 1896) Ünye'nin Saylan Köyü Hüsemli Mahallesi'nde doğdu. Babası Solakoğlu İbrahim Efendi, annesi Yirmibeşoğlu Hatice

Hanım'dır. Medrese kayıtlarındaki unvanı "Ünyeli İbrahim oğlu Mustafa Efendi" olmasına rağmen (Ceride-i İlmiye, 30 Eylül 1332, s. 284; bk. Ek-6) yaygın bir kullanımla "Mustafa Fevzi Efendi" adıyla anılmaktadır.

Mensup olduğu Solakoğlu ailesi aslen Çanakkalelidir. Ailenin bilinen ilk ferdi Solakoğlu Mehmet Efendi, 19. yüzyılın başlarında askerlik sebebiyle bulunduğu Ünye'den memleketine dönmeyip buraya yerleşmiştir. Aynı adı taşıyan oğlu Mehmet Efendi, Saylan Köyü'nün Hüsemli Mahallesine yerleşmiş, burada evlenerek aile sahibi olmuştur. Mehmet Efendi'nin oğlu Ali Efendi, evli ve bir çocuk sahibi iken askere alınmıştır. Solakoğlu lakaplı Ali Efendi askerlik görevinden bir daha geri dönmemiş ve kendisinden haber alınamamıştır. Savaşta şehit olduğu düşünüldüğünden, ailesi tarafından gâiplik kararı çıkartılmıştır. Solakoğlu ailesinin halen Ünye ve Ünye'ye bağlı Saylan, Düzsaylan, Taflancık köyleri ile Samsun, İstanbul ve başka şehirlerde yaşayan üyelerinin toplam sayısı iki yüz civarındadır.

Solakoğlu Ali Efendi'nin oğlu ve Mustafa Fevzi'nin babası olan Solakoğlu Molla İbrahim Efendi, 1864 yılında Ünye'de doğmuş, medrese eğitimi görmemiş olmasına rağmen, medrese derslerini dışarıdan takip ederek okuduğundan "Hoca" ve "Molla İbrahim" adıyla tanınmıştır. Boyunun uzunluğu sebebiyle ahali arasında "Uzun İbrahim Hoca" diye de anılır olmuştur. Ünye, Fatsa ve Terme'nin köylerinde hocalık yapmış, sesinin güzelliği yanında Kur'ân-ı Kerîm ve Mevlîd-i Şerif okumaktaki mahareti ile de takdir toplamıştır.

Seferberlik yıllarında yaşanan kıtlık döneminde Saylan'dan yürüyerek Terme'nin Dutbucağı Köyü'ne mektep okutmak ve tohumluk mısır bulmak için çıktığı yolculuk esnasında yağıştan ve geçmek zorunda olduğu derelerden ıslanarak hastalandığı, bu nedenle Dutbucağı Köyü'ne ulaştığında birkaç gün içinde vefat ettiği belirtilmektedir. Ölüm tarihi, 31 Ocak 1921 tarihine tekabül eden "bin üç yüz otuz yedi Kânunusâni otuz bir, pazartesi gecesi saat dokuz" şeklinde not düşülerek kesin olarak kaydedilmiştir. Ailesine haber verilemeden defnedilmek zorunda kalınmıştır.

Solakoğlu Molla İbrahim Efendi'nin oğlu Mustafa Fevzi Efendi, 1909 senesinde on üç yaşında iken ilim tahsili için İstanbul'a gidip medrese talebesi olmuştur. Medrese ıslahatının yapıldığı ikinci Meşrutiyet yıllarına rastlayan öğrencilik hayatında Sinekli, Sultanahmet ve Merzifonlu Kara Mustafapaşa medreselerinde öğrenim görmüştür. Şahkulu Medresesi adıyla da anılan Sinekli Medrese, Beyazıt-Parmakapı'da Yeniçeriler Caddesi ile Sinekli Medrese Sokağı'nın kesiştikleri köşedeki medresedir. (Kütükoğlu, 2000, s. 89). Sultanahmet Medresesi, Sultanahmet Camii Külliyesi'nin kuzey-doğusunda yer almaktadır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi ise Beyazıt'ta Divan Yolu üzerinde olup Çemberlitaş'a doğru giderken Gedik Paşa Yokuşu köşesindedir (Kütükoğlu, 2000, s. 93).

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân etmesi ve 30 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Harbine girmesi üzerine on sekiz yaşında olan Mustafa Fevzi Efendi askere alınmış ve

Kafkas cephesine gönderilmiştir. Kafkas Cephesi'nde yapılan muharebede Osmanlı askerinin bozguna uğraması ve 1916 yılının Ekim ayında Rusların Harşit Irmağı'na kadar olan bölgeyi işgal etmesi üzerine, bozgunundan hafif yaralarla kurtulan Mustafa Fevzi Efendi haftalar süren bir yaya yürüyüşünün ardından Ünye'deki köyüne dönmüştür.

Mustafa Fevzi Efendi daha sonra yeniden askere alınarak Bayburt'a gönderilmiştir. Buradaki görevi esnasında bir mühimmat patlamasında yaralanması üzerine teçhizat ambarında yazıcı olarak askerliğine devam etmiştir. Askerlik görevine devam ederken babasının ve kız kardeşi Pembe Hanım'ın kıtlık ve hastalık sebebiyle kısa aralıklarla vefat ettiği haberini almıştır.

20 Ekim 1923 tarihinde terhis edilen Mustafa Fevzi Efendi, köyüne dönmüş; ancak yaşanan şartlar nedeniyle medrese tahsilini tamamlayamamıştır. Saylan Köyü Yellü Mahallesi'nden Penpe Hanım ile evlenmiş, Soyadı Kanunu çıkınca Solakoğlu sülâlesinin İbrahim Hoca neslinden gelenlerin "Güney" soyadını tercih etmeleri üzerine "Mustafa Fevzi Güney" ad ve soyadını almıştır.

Mustafa Fevzi Efendi bir yandan köyünde ziraatla uğraşıp ailesinin geçimini temin etmeye çabalarırken, bir yandan da Ünye ve Terme'nin köylerinde hocalık yaparak öğrenci yetiştirmiştir. Medreselerin kapatılarak eğitiminin yasaklandığı dönemlerde her türlü zorluğu ve riski göze alarak bireysel çabalarıyla eğitim faaliyetini sürdürmüş; ezanın Türkçe okunduğu zamanlarda, bu emri uygulamayı aslî şekliyle okumaya devam etmesi nedeniyle adli takibata uğramıştır. Namaz vakti girdiğinde nerede olursa olsun yüksek sesle ezan okumayı, yanından abdest ibriğini ayırmamayı adet edindiği hususu yaygın rivayetler arasındadır.

Medrese talebesi iken tasavvufa yönelerek Kâdirî yoluna intisap ettiği, derviş tabiatlı olması nedeniyle insanların kınamalarına aldırmadığı aktarılmaktadır. Bu sebeple halk arasında "Delü Hoca" namıyla da anılmıştır. 54 yaşında iken birkaç hafta süren bir hastalığının ardından vefat etmiş, 22 Eylül 1950 tarihinde Ünye-Saylan Köyü Hüsemli Mahallesi'ndeki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Mustafa Fevzi Efendi, doğum tarihi sırasına göre İbrahim, Abdullah, Zübeyde, Rûkiye, Mehmed, Mehmed ve Zeynep adlı dördü erkek üçü kız yedi çocuk sahibidir. Büyük oğlu İbrahim Güney Dr. Mürselin Güney'in babasıdır. İkinci oğlu Hâfız Abdullah Güney ise 80'li yılların başına kadar Ünye'nin Ortayılmazlar Mahallesi'ndeki Hacı Osman Ağa Camii'nin imam-hatipliğini yapmıştır. Mustafa Fevzi Efendi'nin, adları Mehmet olan iki oğlu peş peşe bir-iki yaşlarında iken vefat etmiş, "Mehmet" ismine olan sevgisinden dolayı ilk erkek torununa da "Mehmet" adını vermiştir.

Mustafa Fevzi Efendi'nin, Bayburt'ta geçen uzun askerlik yıllarında "Bayburt Defteri" adını verdiği günlük tuttuğu bilinmektedir. Ölümünden sonra oğlu İbrahim Güney'e intikal eden günlüğü okumak için kendisinden ödünç alan Saylan Köyü Bazmanlı Mahallesi İmamı

Tekkiraz-Ekincikli Abdullah Hoca'nın evinde çıkan yangında evle birlikte defter de yanmıştır. Daha çok Muhammediye türünde beyitler yazdığı belirtilen Mustafa Fevzi Efendi'nin bazı şiir denemelerinin mevcut olduğu aktarılmaktadır.

3. Mektubun Yazıldığı Dönemde Osmanlı Medreselerinin Durumu

Tarihî araştırmalar, Osmanlılarda ilk medresenin Orhan Gazi (1281-1362) zamanında milâdî 1331 senesinde İznik'te kurulduğu yönünde ittifak etmektedirler. Osmanlı Beyliğinin ilk örgün eğitim faaliyetinin hayata geçirildiği bu kurum, Orhaniye Medresesi adıyla anılmış, kurucu müderris olarak ise Dâvûd-i Kayserî (1260-1350) görevlendirilmiştir (Yıldız, 2019a, s. 27).

Osmanlı beyliğinin bağımsızlığını ilân edişinin üzerinden yaklaşık otuz yıl geçtiği bir aşamada kurulmuş olan bu ilk eğitim kurumunu, fetihlerle doğru orantılı olarak diğer medreseler takip etmiş, II. Murad'ın (1404-1451) vefat ettiği 1451 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı coğrafyasının değişik şehir merkezlerinde seksen dört medresenin açıldığı kayıtlara girmiştir (İhsanoğlu, 2002, s. 899). Kuruluşu takiben, yüz yirmi yıllık süreç içerisinde seksen dört medresenin açılmış olması Osmanlı devlet adamlarının eğitime verdiği önemin somut göstergelerindendir.

Sultan (Fatih) II. Mehmet'in (1432-1481) Kostantiniyye'yi 1453 senesinde fethiyle birlikte Osmanlı medreselerinde esaslı ve sistemli bir yapı vücuda getirilmiş, bu amaçla Fatih Camii Külliyesinde Sahn-ı Seman adı verilen medreseler silsilesi inşa edilmiştir. Fatih Camii'nin etrafında yükseköğrenim vermek üzere kurulmuş olan bu eğitim kurumunun dış cephesinde Tetimme Medreseleri adıyla yükseköğrenime hazırlık/geçiş süreci kapsamında eğitim veren medreseler faaliyete geçirilmiştir. Böylece Sahn-ı Seman Medreselerinin büyük oranda nitelikli öğrenci kaynağı Tetimme Medreselerinden temin edilmiştir (Unan, 2003, ss. 50-68).

Sultan Fatih'in çıkardığı kanunnameyle medreseler hem yasal bir zemine oturtulmuş hem de sistematik bir yapıya kavuşturulmuştu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerek nicelik gerekse nitelik itibarıyla çeşitlenen medreseler Süleymaniye Medreseleri ile birlikte Osmanlı eğitim sistemini zirveye taşımıştı. Bu süreçte medreseler ilim hayatına önemli hizmetlerde ve katkılarda bulunmuşlardır.

Ancak, Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle birlikte, kanunname ve lâyihalarda ilmiye sınıfı ve medreseler için belirlenmiş olan düzenlemelere aykırı bazı taleplerin, başta padişah olmak üzere ulemâ ve saray erkânı tarafından gündeme getirilmesi, medreselerde bozulmanın başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2019b, s. 411). Medreseler için belirlenmiş olan yasal düzenlemelere uygun düşmeyen taleplerin giderek yaygınlaşması ve 'felsefiyattandır' denilerek akli ilimlerin programdan çıkarılması gibi yaklaşımlar medreselerin parlak dönemlerinin geride kalmasına yol açtı (Yıldız, 2019b, s. 417).

Yaşanan sürecin, medreselerin islah edilme ihtiyacını doğurması üzerine birtakım düzenlemelerin hayata geçirilmesine çalışıldı. Bilindiği kadarıyla Sultan III. Murad'ın (1574-1595 yıllarını kapsayan) saltanatı döneminde 1577 senesinde çıkartılan bir fermanla başlayan ilk islahat girişiminin ardından diğer düzenlemeler birbirini takip etti. Medreselerde gözlenen aksaklıkların ve düzensizliklerin giderilmesi maksadıyla yayımlanan ferman ve kanunnamelerde genel olarak Sultan Fatih'in medreseler hakkındaki kanunnamesinin tatbiki istenerek usulsüzlüklerin ve nizamsızlıkların önüne geçilmeye çalışıldıysa da çeşitli nedenlerle olumlu sonuç alınamadı (Yıldız, 2019b, s. 411).

Tanzimat dönemiyle birlikte yaygınlaşan Batı tarzı mekteplerin devletin eğitim siyasetinin merkezine oturması nedeniyle medreseler bu süreçte kendi kaderleriyle baş başa kaldı. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde medreselerin islahına ilişkin talepler ve layihalar gündeme geldiyse de ufak tamiratlar dışında medreselerin teşkilat ve program açısından geliştirilmesine dair herhangi bir adım atılmadı.

Netice itibarıyla II. Meşrutiyet dönemine gelinceye kadar medreselerin islahına duyulan ihtiyacın giderilmesine yönelik etkili bir düzenleme gerçekleştirilemediği gibi çıkartılan ferman ve layihaların hayata geçirilmesi mümkün olamadı. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte medreselerin islahına yönelik beklentilerin artması ve başta ilmiye çevreleri olmak üzere dönemin basın yayın organlarında islahat taleplerinin gündemi işgal etmesi, gerek siyaseten gerekse ihtiyaca binaen hükümetin bu yönde adım atmasını zorunlu hale getirdi. Bu dönemde medreselerin teşkilat yapısında ve programlarında yoğun değişim, dönüşüm ve yenileşme faaliyetlerine tanık olundu. Bu faaliyetler kapsamındaki ilk adım 1910 yılının başlarında atıldı (Atay, 1983, ss. 231-233; Yıldız, 2023, ss. 95-100).

12 Şubat 1910 tarihinde Fatih Tabhâne Medresesi'nde Sadrazam Hakkı Paşa, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, meclis üyeleri ve diğer üst düzey devlet adamları ile ilmiye çevrelerinin ve halkın ileri gelenlerinin katıldığı resmî merasimde medreselerde gerçekleştirilecek olan yeni düzenleme kamuoyuyla paylaşıldı (*Sırât-ı Müstakim*. 3/76, ss. 377-382).

Bu merasimin ardından 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi yayımlanarak uygulamaya geçirildi. Kırk sekiz maddeden ibaret olan nizamnâmeyle, medreselerin teşkilat yapısında ve eğitim sisteminde bazı değişikliklere gidildi. (Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi) Bu düzenlemenin getirdiği en önemli yenilik fûnûn-i cedide adıyla anılan modern ilimlerle alakalı derslerin programa dâhil edilmesi ve bu derslerin okutulacağı dershanelerin açılmasıydı. Yeni düzenleme gereği medreseler buldukları semtler itibarıyla dershanelerle ilişkilendirildi ve öğrencilerin bu dershanelere giderek eğitim almaları sağlandı. Böylece bir taraftan İslami ilimlerin verildiği câmi dersleri, diğer taraftan fen ilimlerinin verildiği dershane dersleri şeklinde koordine edilmesi gereken bir ders programı ortaya çıktı (Yıldız, 2019a, s. 40, 41; Yıldız, 2023, ss. 95-100).

Gerek eğitim ortamlarının yetersizliği gerekse branş muallimlerinin temininde yaşanan güçlükler, ıslahata hazırlıksız başlandığının göstergesiydi. Medrese dersleriyle derslane derslerinin koordine edilememesi de önemli aksaklıklardan biriydi. Başta ilmiye çevreleri olmak üzere kamuoyunun beklentisini karşılamayan bu ıslahattan memnun kalınmadığı hususu dönemin basın-yayın organlarına yansımaktaydı. Siyasî idare bu duruma bigâne kalamadı, esaslı ve kapsamlı bir ıslahat için harekete geçmek zorunda kaldı (Atay, 1983, ss. 214-225).

Nitekim Evkâf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi'nin 15 Mart 1914 tarihinde şeyhülislâmlık görevine getirilmesiyle, medreselerde esaslı ve kapsamlı düzenleme yapmak amacıyla çalışmalar başlatıldı. 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli İslah-ı Medâris Nizamnâmesi ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası yayımlanarak yürürlüğe konuldu. Bu düzenleme Osmanlı medreselerinde en kapsamlı ve köklü düzenlemeleri içermekteydi (Atay, 1983, s. 260; Yıldız, 2019a, ss. 49, 50, 92-104).

Mezkûr nizamname gereğince Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi çatısı altına alınan İstanbul'daki medreseler dörder yıllık eğitim veren ardışık üç kademe şeklinde yapılandırıldı. İlköğretim mezunu olanların alındığı medrese tâlî kısm-ı evvel, tâlî kısm-ı sâni ve kısm-ı âlî olmak üzere toplam on iki yıllık eğitim süresine sahipti. (DHAM-Nizamname, 9) Ayrıca, 1915-1916 öğretim yılında, nizamname gereği kısm-ı âliden mezun olanların ya da yapılacak sınavda kısm-ı âlî düzeyinde eğitim gördüğünü ispatlayanların arzu etmeleri halinde İslâmî ilimler alanında ihtisas öğrenimi görebilecekleri iki yıllık Medresetü'l-Mütehassısın kısmı açıldı. (C.İ., Nüsha-yı Fevkalâde, ss. 245-257; Atay, 1983, 260-270) Yine Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi giriş imtihanında çok az bir farkla başarısız olanların alınacağı bir yıllık ihzârî/hazırlık sınıfları da aynı öğretim yılından itibaren eğitim-öğretime başladı (MMTMMV, 2071, 93; Yıldız, 2019a, ss. 131-168).

İlerleyen süreçte hükümet değişiklikleri nedeniyle medreselerin ıslahına ilişkin farklı ya da ilave düzenlemelerin hayata geçirildiği görüldü. Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin (1858-1920) 8 Mayıs 1916 tarihinde göreve gelmesinin ardından, ders programlarında küçük bazı değişikliklere gidildi. Çıkarılan 2 Nisan 1333/1917 tarihli Medâris-i İlmiye Hakkında Kânûn'la Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin kısım isimlendirmelerinde Sultan Fatih dönemindeki Sahn-ı Seman Medreselerinin kısım isimlerine dönüş yapıldı. Böylece üçer yıllık eğitim verecek olan ibtidâî hâriç, ibtidâî dâhil ve sahn adı verilen medresenin toplam eğitim süresi on iki yıla düşürüldü. Ayrıca günümüzün lisansüstü düzey eğitimine tekabül eden iki senelik Medresetü'l-Mütehassısın'ın adı Medrese-i Süleymâniye'ye dönüştürülerek iki yıl olan eğitim süresi üç yıla çıkartıldı (Atay, 1983, 287; Yıldız, 2019a, ss. 200-215).

Yine Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi döneminde çıkarılan 3 Teşrinievvel 1333/3 Eylül 1917 tarihli Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme hükmü gereği ihzârî/hazırlık sınıflarının eğitim süresi iki yıla çıkartıldı. Bahse konu kanun

ve nizamnamelerin uygulanmasında ve özellikle medreselerin taşra teşkilatının oluşturulmasında ve yönetilmesinde yaşanan pek çok güçlükler nedeniyle TBMM döneminde yeni bir düzenlemeye daha ihtiyaç duyuldu. Bu durumun, hem yaşanan I. Dünya Harbi ve ardından devam eden İstiklal Harbi'nin doğurduğu yeni şartlardan, hem de taşra yönetimlerinden yükselen taleplerin kamuoyu beklentisine dönüşmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Nitekim TBMM tarafından 8 Mayıs 1921 tarihli Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi çıkartılarak medreselerdeki son düzenleme hayata geçirildi. Nizamname'ye göre medreseler iki gruba ayrıldı. Birinci grupta Dârü'l-hilâfe Medreseleri, ikinci grupta ise Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi kapsamına alınmamış olan medreseler yer almaktaydı. Bu düzenlemeyle ikinci grup medreseler Medâris-i İlmiye adıyla anılmıştır (Yıldız, 2019a, ss. 223-233). Böylece medreseler iki farklı teşkilat ve program yapısıyla, TBMM tarafından 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar varlıklarını devam ettirmiş, Maarif Vekili Vasf (Çınar) Bey'in 11 Mart 1924 tarihli telgraf emriyle kapatılıncaya kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir (Öcal, 2013, s. 44).

4. Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Mektubunun Muhtevası

Mustafa Fevzi Efendi'nin, makalemizin konusunu teşkil eden mektubu gibi pek çok mektup kaleme aldığı ve ailesiyle sık sık mektuplaştığı anlaşılmaktadır. Her bir mektupta ailesinden gelen mektuplara cevap mahiyetinde açıklamalara yer verdiği gibi aile fertlerinin keyfiyetine ve sağlıklarına ilişkin yöneltilen sorulara da yer verildiği görülmektedir.

Mustafa Fevzi Efendi, 26 Teşrînisâni 1331 tarihli (9 Aralık 1915) mektubunu, yaklaşık otuz altı gün önce kendisine yazılmış olan 20 Teşrinievvel 1331 (2 Kasım 1915) tarihli mektuba cevaben kaleme aldığını belirtmektedir. Mektubun hitap cümlesi “Huzur-ı Pederlerine”, “Faziletlü Pederim İbrahim Efendi” ifadeleriyle başlamaktadır. Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubuna bu hitap cümleleriyle başlamış olmasını, babasına duyduğu hürmetinin yoğunluğuna ve düzeyine işaret olarak görmek mümkündür.

Hitap cümlelerinin ardından, kendisine gönderilen mektuptan duyduğu memnuniyeti ifade eden Mustafa Fevzi Efendi, “Hak sizleri de memnun eylesin” diyerek ailesine duada bulunmakta ve hemen ardından, gönderdikleri mektupta kendisini merakta bırakan ve son derece hüznlendiren birkaç konuya sözü getirmektedir. En son aldığı mektupta annesi ve kız kardeşinin hasta olduğuna dair yer alan bilgilerin arka planını merak eden ve duyduğu üzüntüyü ifade eden Mustafa Fevzi Efendi, onlara dua ettikten sonra, “Validem niçin ayağının üzerine basamıyor, hasta olduysa ayağının üzerine basamamak lazım gelir mi? Çok müteessir oluyorum, herhalde doğrusunu söyleyiniz.” diyerek hakikatin kendisinden gizlenmemesini rica etmektedir.

Diğer taraftan annesinin ve kız kardeşinin, kendisini ve kendisi gibi gurbette bulunan kardeşi Ali Efendi ile eniştesi Azmi Efendi'yi merak etmelerinden dolayı içinde buldukları

üzüntülü durumun farkında olan Mustafa Fevzi Efendi, annesini ve kız kardeşini teselli edici cümlelerle birlikte manevi açıdan onları metanetli kılacak açıklamalarda bulunmaktadır. Mektuptan anlaşıldığında göre Mustafa Fevzi Efendi'nin kardeşi Ali Efendi ile eniştesi Azmi Efendi seferberlik hali dolayısıyla askerededirler. Ayrıca Mustafa Fevzi Efendi'nin de İstanbul'da medrese eğitimi görmesi nedeniyle gurbette oluşu, annesi Hatice Hanım'ı ve kız kardeşi Pembe Hanım'ı derinden etkilemektedir. Mustafa Fevzi Efendi öncelikle annesinin ve kız kardeşinin içinde bulunduğu sıkıntılı ruh halini gidermeye yönelik olarak "böyle şeyler için kendinizi üzmeiniz. Bu dünyada kim rahat olmuş da biz rahat olacağız, bizim için sabırdan başka bir şey yoktur. Cenâb-ı Hak sabredenlerle beraberdir." şeklindeki manevi yönü destekleyici cümleleri sıraladıktan sonra yaşanan olumsuzluktan çıkış yolunu "muhabbetullah" merkezli cümlelerle izah etmeye çalışmaktadır. "İnsan daima Cenâb-ı Hakk'a muhabbet etmeli, gönlünü O'na vermeli, eğer insan dünyada bir şeye muhabbet eylerse o şey onun elinden çabuk çıkar. Dünyada böyle şeyler çok tecrübe olunmuştur. Kadir Efendi, torununu ziyade severdi sonra Cenâb-ı Hâk elinden aldı. Ve hem de insan ölürken neyi çok severse onun ile meşgul olur diyorlar. "Re'sül hikmeti mehâfetullah" yani cümle hikmetlerin başı Allah'tan korkmaktır, diyorlar ki; kim Allah'tan korkarsa gece uyku uyuyamaz."

Mektupta adı geçen Kadir Efendi'nin Ünye'nin Saylan Köyü'nden ya da diğer yakın köylerden tanınmış biri olabileceği tahmin edilmektedir. "Cenâb-ı Hakk'a muhabbet etmek" ve "gönlünü Cenâb-ı Hakka vermek" şeklinde geçen cümlelerle vurgulanmak istenen husus ise yaşanan sıkıntılardan ve dertlerden kurtulmanın ancak Allah'ı sevmekle ve gönlünü O'na vermekle gerçekleşeceği fikridir. Yine "...insan neyi çok severse ölürken onun ile meşgul olur" şeklindeki sözü hatırlatan Mustafa Fevzi Efendi, insanın hayatında Allah'a duyduğu muhabbetin ömrünün sonunda da onu meşgul edeceğini hatırlatarak ailesinin yaşadığı keder ve üzüntüyü gidermeye çalışmaktadır. Mustafa Fevzi Efendi'nin, Allah sevgisini merkeze alan açıklamalarını biyografisinde de belirttiği üzere tasavvufa meyline ve Kâdirî tarikatına intisabına bağlamak mümkündür.

Gurbette olması nedeniyle bedenlen ailesinin yanında bulunması ve onlara destek olması imkânsız olan Mustafa Fevzi Efendi'nin mektupla da olsa manevi destekte bulunma çabasını "Hazret-i Âdem'den beri dünya hiçbir zaman rahat kalmamıştır, böyle zamanda mı rahat olacak?" sorusuyla devam ettirdiği görülmekte, bu soruya yine kendisi cevap vermektedir. "Bizim için lazım olan dünyada iken ahireti kazanabilirsek ne âlâ, yoksa Cenâb-ı Hak bizi dünyaya, dünya[ny] kazansınlar diye göndermedi. Hatta derler ki dünya ahiretin çarşısıdır. İnsan dünyada ne ekip satarsa ahirette sermayeyi hazır bulur." Bu durumu çarşıda ticaret yapıp evinin geçimini sağlayan insanın durumuna benzeten Mustafa Fevzi Efendi, tüm bu teselli içerikli açıklamalarındaki amacını şu şekilde ifade etmektedir. "Benim muradım, yani dünya[nın] haline bakıp da canınız sıkılmasın. Zira etrafın haline tamamiyle vâkıf olsak dünyanın böyle azgın olması bir şey değildir." Ona göre çevrede yaşanan dert ve sıkıntılar tam anlamıyla ve tüm detayıyla öğrenilmiş olsa

dünyanın yaşadığı çılgınlık hali olağan ve normal sayılmalıdır. Dolayısıyla bu tür olumsuzluklara bakılarak dertlenmek doğru değildir.

Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubunu önemli kılan husus, onun öğrenciliği esnasında medreselerde hayata geçirilen yeni düzenlemelere ilişkin duygu ve düşüncelerine mektubunda yer vermiş olmasıdır. O, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı medreselerinde yaklaşık dört yıl geleneksel medrese eğitimi gördükten sonra 1914 senesi Ekim ayının başında hayata geçirilen yeni düzenlemeye göre eğitim hayatına devam etmiştir.

1914-1915 öğretim yılında medreselerde gerçekleştirilen köklü değişim ve dönüşümün tanığı olan Mustafa Fevzi Efendi, babasının kendisine yazdığı mektupta medrese değiştirme sebebini sorması üzerine, cevabi mektubunda babasının merakını giderecek açıklamalara yer vermiştir. İşte bu açıklamalar, medreselerde gerçekleştirilen ıslahata ilişkin önemli tespit ve değerlendirmeleri ihtiva etmektedir.

4.1. Mustafa Fevzi Efendi'nin Medrese Eğitimi Serüveni

Mustafa Fevzi Efendi ailesiyle mektuplar aracılığıyla haberleşirken sık sık değiştirdiği medrese adreslerini onlara bildirmekteydi. Bu bildirim, mektupların doğru adrese ulaşması için önemliydi. Ancak oğlunun medrese değişiklikleri babası İbrahim Efendi'nin dikkatini çekmekte ve sebebini merak etmekteydi. Muhtemeldir ki bu değişikliklerden dolayı oğlunun eğitimi ve bu eğitimin istikrarı adına endişe duymaktaydı. Bu nedenle İbrahim Efendi, oğluna gönderdiği 20 Teşrinievvel 1331 (2 Kasım 1915) tarihli mektupta bu merakını gidermek amacıyla, sık sık medrese değiştirmesinin sebebini sormaktadır.

Mustafa Fevzi Efendi, babası İbrahim Efendi'nin bu sorusuna cevap olmak ve merakını gidermek adına, medrese değişikliklerini gerekçeleriyle birlikte 26 Teşrinisânî 1331 (9 Aralık 1915) tarihli mektubunda detaylı bir şekilde izaha çalışmaktadır. Bu izahlar, Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin (1867-1921) 1914 senesinde gerçekleştirdiği medrese ıslahatı öncesi ile sonrasında yaşanan süreci bir medrese öğrencisi gözüyle ortaya koyan önemli tespit ve değerlendirmeler içermektedir. Diğer bir ifadeyle Mustafa Fevzi Efendi'nin bu mektubu, medreselerde 1914 senesinde hayata geçirilen yeni düzenlemelerin bir medrese öğrencisinde oluşturduğu intibayı ya da algıyı genel hatlarıyla ortaya koymaktadır.

Mektuba göre, Mustafa Fevzi Efendi ilk önce Kalenderhâne Medresesinde ikamet ederek Fatsalı Yusuf Efendi'den ders almaya başlamıştı. Bugün mevcut olmayan medrese, Şehzadebaşında Site Kız Öğrenci Yurdu'nun karşısında 16 Mart Şehitleri-Kalenderhane Cami ve Kalenderhane Medresesi sokaklarının çevrelediği üçgen şeklindeki adacık içinde olup girişi Kalenderhane Sokağından idi. (Kütükoğlu, 2000, s. 140). Mustafa Fevzi Efendi gerekçesini belirtmediği bir durum nedeniyle Fatsalı Yusuf Efendi'nin dersinden ayrılmış, dersten ayrılması medreseden de ayrılmasını zorunlu kılmıştı. Dersten ayrılma fiilini "dersten kalktım" şeklinde ifade etmekte ve herhangi bir gerekçe de belirtmemektedir.

Geleneksel medrese eğitim sisteminde, bir hocanın derslerine devam eden öğrencinin medresede kalacağı yer, o hoca tarafından temin edilirdi. Şayet öğrenci derse devam etmiyorsa, hoca o öğrenciye sahip çıkmazdı. Mektupta bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Fatsalı Yusuf Efendi’nin dersinden kalktım, onun üzerine o medreseden çıkmaya mecbur oldum. O zamanda bir hocanın dersine devam eder isen sana yer bulur idi, ...dersinde bulunmazsan [sana] sahip olmazdı. Onun üzerine ben Yusuf Efendi’nin dersinden kalktım, bana sahip olmadı.”

Rûmî 1329 senesinde Kalenderhâne Medresesinden ayrıldığını belirten Mustafa Fevzi Efendi, ismini zikretmediği başka bir hocanın dersine devam etmiş, hocanın yardımıyla Sinekli Medresesinde bir oda bulmuştu. Bir yıl ikamet ettiği Sinekli Medresesinin ardından, kayıt defterine göre İbrahim Kethüda Medresesine geçtiği tespit edilen Mustafa Fevzi Efendi’nin (İMTKD-2283, 38) mektubunda bu medresenin adına yer vermediği görülmektedir. Süleymaniye civarında, Şeyh Vefa Mahallesi’nde olduğu kaydedilen medrese bugün mevcut değildir (Kütükoğlu, 2000, s. 135).

Mustafa Fevzi Efendi Sinekli Medresesi’nde bir sene boyunca sarf/dilbilgisi dersine devam etmiş, aynı yılın üç aylarında cerre gitmişti. *Cerre gitmek*, medrese talebesinin şuhûr-u selâse/üç aylar denilen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında memleketin köşe ve bucağına dağılışları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunlar gittikleri yerlerde Kur’ân okumak ve va’z u nasihat etmek suretiyle gördükleri hizmete mukabil halktan para, yiyecek ve giyecek alırlar; bayram ertesi, medreselerine dönerek, topladıkları bu şeylerle ertesi seneye kadar geçinirlerdi (Pakalın, 1993a).

Rûmî 1330 senesinde cerden geldikten sonra çok zahmetler çektiğini belirten Mustafa Fevzi Efendi’nin, hicrî yıl dikkate alındığında 1332 senesinin üç aylarında cerre gittiği, cerden dönüşte ise zahmetli ve sıkıntılı bir süreç yaşadığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun rûmî 31 Mayıs 1330 (miladi 13 Haziran 1914; bk. Ek-7) tarihli mektubunda (Güney, 31 Haziran 1914) “Ve ben taşraya gittiğim yerden ve nerede kalırsam size mektup gönderirim. Şimdi doğru Edremit’e gidiyorum.” dediği görülmektedir. Osmanlı medrese eğitiminde, geleneksel hale gelmiş olan öğrencilerin cerre gidişleri üç aylar olarak isimlendirilen Recep, Şaban ve Ramazan aylarında gerçekleşmektedir. Mezkûr mektubun tarihi dikkate alındığında mektubun hicrî takvime göre 1332 senesi Recep ayının 19’unda yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mustafa Fevzi Efendi’nin hicrî 1332 senesi Recep ayının sonlarında, miladi takvime göre ise 1914 senesi Haziran ayının ortalarında cerre gittiği sonucuna ulaşılmaktadır.

1914 yılının Ağustos ayı sonunda cerden döndüğü tahmin edilen Mustafa Fevzi Efendi’nin “1330 senesi cerden geldikten sonra çok zahmet çekmiştim. Hizmetkâr falan durdum, çok işler geçti başıma.” şeklindeki açıklaması dikkate alındığında beden gücüyle çalışmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim devam eden cümlede “O sene yüz elli kuruş kadar borcum falan olmuştu.” açıklamasına yer verildiği görülmektedir. Her ne kadar bu

cümlenin üzerini çizerek ve karalayarak silmeye çalışıldığı görülse de borçlu olmanın verdiği sıkıntı nedeniyle çalışmak zorunda kaldığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Mustafa Fevzi Efendi, almış olduğu borçlarını ödemek amacıyla bedenen çalışmak zorunda kalmış, bu bağlamda cerden dönüşünün ardından İzmit'te üç-dört ay kadar, bizzat kendi ifadesiyle "hizmetkâr" olarak çalışmıştır. Bu dönemin 1914 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarına denk geldiği anlaşılmaktadır.

İzmit'te hizmetçi olarak çalıştığı esnada muharrem ayında İstanbul'dan derslerin başladığı yönünde haber aldığını belirten Mustafa Fevzi Efendi, hiç vakit kaybetmeden İstanbul'a geçtiğini belirtmektedir. Yeni düzenlemelerle birlikte Sultanahmet Medresesine kaydedildiğini belirten Mustafa Fevzi Efendi, aldığı haber üzerine İzmit'te hizmetkâr olarak çalıştığı yerden ayrılarak doğruca Sultanahmet Medresesine gitmiş ve derslerine başlamıştır. Kayıt defterine göre medresede yetmiş iki öğrencinin kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır (İMTKD-2283, 37, 38, 39). Kayıt defterinde yer alan "Dârü'l-hilâfet'i-laliyye Medresesi Tâlî Kısm-ı Evvel İkinci Sınıf Birinci Şubesinde Sultanahmed Medresesi Talebesinin Esamisini Mübeyyin Defterdir" başlıklı öğrenci isim listesinin 52'nci sırasında "İbrahim Efendi İbn Mustafa" adıyla kayıtlı olan Mustafa Fevzi Efendi'nin Ünyeli olduğu, eski medresesinin ise İbrahim Kethüda Medresesi olduğu belirtilmektedir (İMTKD-2283, 38; bk. Ek-5,6).

İstanbul'a vardığında yeni düzenlemelerin hayata geçirildiği bir medrese yapısıyla karşılaşan Mustafa Fevzi Efendi'nin, bu düzenlemeler kapsamında uygulamaya konulmuş olan sınıf geçme sistemine ilişkin açıklaması ise şu şekildedir: "Şimdi bunların kanununda bir sene okunur ise diğer sene başka medreseye gitmek mecburidir. Onun için Sultanahmet'te bir sene durdum. Şimdi Kara Mustafa Paşa medresesine yolladılar, burada duruyoruz." Bu açıklamaya göre; Mustafa Fevzi Efendi'nin, 1914-1915 senesinde Dârü'l-hilâfet'i-laliyye Medresesinin tâlî kısm-ı evvel ikinci sınıfının birinci şubesine tahsis edilmiş olan Sultanahmet Medresesinde eğitim gördüğü, öğretim yılı sonunda başarılı olması nedeniyle sınıfını geçtiği ve 1915-1916 öğretim yılında yine tâlî kısm-ı evvel üçüncü sınıfların bulunduğu Divan Yolu üzerindeki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesinde eğitimine devam ettiği anlaşılmaktadır. Makalemize konu edilen mektubu da bu medresede eğitim gördüğü sırada yazmıştır. Nitekim medrese kayıt defteri incelendiğinde Merzifonlu Karamustafa Paşa Medresesinin kısm-ı evvel üçüncü sınıflara tahsis edildiği görülmektedir (İMTKD-2283, 37-39).

Öte yandan Mustafa Fevzi Efendi'nin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesinde öğrenciyken yazdığı tarihsiz bir mektubu incelendiğinde (Güney, t.y., bk. Ek-9), hitap kısmı ile bazı kısımları eksik olan mektubun muhtevassından İstanbul'da çalışan bir hemşerisine yazıldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Fevzi Efendi mektubunda özetle, günde beş ders gördüklerini, derslerin yoğun olduğunu, medreseden çıkmaya izin verilmediğini üzümlerle belirtmekte, hemşerisinden çalıştığı yerden izin alıp medreseye teşrif etmesini istirham etmektedir. Mektubun sonunda, ikamet ettiği medresenin adresini şöyle tarif etmektedir:

“Bâyezid civârında Dîvan Yolunda Kara Mustafa Paşa Medresesini sorasınız. Biz şimdilik orada duruyoruz. Birâderin Mustafa Fevzi. Mustafa Fevzi numero (364) Ünyeli”. Dolayısıyla Mustafa Efendi'nin, 1915-1916 öğretim yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde üçüncü sınıfta eğitim görürken mektubu kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Mektubun sonunda yer alan “Mustafa Fevzi” isminin ardından “numero (364)” şeklinde parantez içerisine aldığı numaranın Mustafa Efendi'nin Dârü'l-hilafeti'l-aliyye Medresesi'ndeki kayıt numarası olması muhtemeldir. Ancak bunu teyit edebilecek başkaca bir belgeye ulaşılamamıştır.

4.2. Mustafa Fevzi Efendi'nin Medrese Islahına İlişkin Gözlem ve Tespitleri

Mustafa Fevzi Efendi, mektubunda İstanbul'a geldiğini belirttiği satırdan itibaren medreselerde gerçekleştirilen yeni düzenlemelerden bahsetmeye başlamaktadır. Islahatın üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra 9 Aralık 1915 tarihinde kaleme aldığı mektubunda islahata ilişkin ilk cümlesinin, hem kendisinin yaşadığı şaşkınlığı ortaya koyan hem de karşı tarafı yani mektubun muhatabı olan babasını şaşkınlığa uğratacak içerikte olduğu görülmektedir. Mustafa Fevzi Efendi'nin medrese islahatına ilişkin mektubuna yansıttığı gözlem ve tespitleri aşağıdaki başlıklar altında gruplandırarak değerlendirmek mümkündür.

4.3. Kudemâ Meselesi

Mustafa Fevzi Efendi'nin, 1914-1915 öğretim yılında geleneksel Osmanlı medreselerinde gerçekleştirilen köklü değişim ve dönüşümü en yalın ve anlaşılır bir biçimde izah ettiği cümlesi şöyledir: “İşte o sene, 330 senesinde [yeni] teşkilat oldu, yani medreseleri islah ettiler. Ne kadar oda hocaları var ise cümlesini odadan çıkardılar. Medreseleri tamir ettiler. Ve Arabî dersleri camilerde okunurdu; görmüşünüz, onlar hep kalktı.”

Nitekim 1914 islahatının ilk icraatı, eğitimlerini tamamlayarak icazet aldıkları halde medrese hücrelerinde bir ömür boyu ikâmet eden kudemâ adındaki şahısların medreselerden çıkarılması işleymiydi. Kudemâ tabiri, medrese eğitimini tamamlayarak icazet almış olmalarına rağmen medresedeki hücrelerinde kalmaya devam eden ve dolayısıyla medreseden ayrılmayan kimseler için kullanılmaktaydı. Bunlar medrese eğitimini tamamladıktan ve yedi senelik mülâzemet/bekleme süresini doldurduktan sonra yapılan rüüs imtihanına (Pakalın, 1993b) girmezler/giremezler, evlenmezler, çalışma hayatına atılmazlar, hemen hemen eğitim-öğretim faaliyetinden de anlamazlardı. İkamet ettikleri medreselerin hücrelerinden, ölünceye kadar hiçbir kuvvet onları çıkarmaya güç yetiremezdi (Cevad, 1338). İflah olmaz bir zümre olarak görülen kudemânın medreseye faydası bir yana zararı söz konusuydu. Kudemâ aynı zamanda medresenin yönetiminde ve işleyişinde ciddi sıkıntılar doğuran tavır ve davranışlar içerisine de giriyordu (Hatipzâde, 1331).

4.4. Fiziki Ortamların Sıhhi Açardan Teftişi

1914 senesi ıslahatı kapsamında medreselerde gerçekleştirilen en önemli icraat, İstanbul'daki tüm medreselerin Meşihat dairesinde görevli tabip tarafından, 1914 yılının Ağustos ayında tek tek dolaşarak hıfzıssıhhaya ve barınmaya uygun olup olmadıklarının tespit edilmesi ve uygun görülen medreselerin tamir edilmesi işlemiydi (MMTMMV-2067, 97). Meşihat tabibi tarafından gerçekleştirilen bu görev "medreselerin her biri hakkında yeri, inşa tarzı, binanın durumu, müştemilâtı, sıhhi şartları haiz olup olmadığı, barınabilecek öğrenci sayısı gibi hususları" tespit amacına yönelik olup hazırlanan raporlara göre medreselerin Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye kadrosunda yer alıp almayacağına karar verilmişti (Kütükoğlu, 2000, ss. 19-20). Mektupta "medreselerin tamir edildiği" yönündeki açıklamanın, bahse konu tespitlerin ardından, tamir edilmesi mümkün olabilen medreselerin tamir edilmesine yönelik açıklama olduğu anlaşılmaktadır.

4.5. Sınıf Esaslı Eğitim ve Sınıf Geçme Sistemi

Geleneksel medrese eğitiminde camilerde verilen İslami ilimlerle alakalı derslerin medreselerin bünyesindeki dersanelerde sınıf sistemine göre verilmesi şeklindeki düzenleme 1914 senesi ıslahatının en temel uygulamalarındandı. Dolayısıyla Mustafa Fevzi Efendi, mektubunda ıslahatın medreselerde gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümü kısa ancak muhteva olarak kapsamlı cümlelerle izah etmiştir. Bu açıklamasıyla Mustafa Fevzi Efendi, yeni düzenlemelerle hayata geçirilen en temel uygulamaları ya da diğer bir ifadeyle yeni düzenlemelerin en temel karakteristik özelliklerini açıklamaya çalışmaktadır.

1914 ıslahatından önceki uygulama İslami ilimlerle alakalı derslerin cami ve medreselerde; yeni/modern bilim dallarıyla alakalı kültür ve fen derslerinin ise dersane olarak açılan mekânlarda verilmesi şeklindeydi. Bu uygulama 12 Şubat 1910 tarihinde Fatih Tabhâne Medresesinde Sadrazam Hakkı Paşa (1867-1921) ve Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi'nin katılımıyla tertip edilen merasimde ilân edilen ve 1914-1915 öğretim yılına kadar devam edegelen uygulamaydı (Sırât-ı Müstakim, (7 Şubat 1328)). Nitekim Mustafa Fevzi Efendi'nin 31 Mayıs 1330 (Milâdî 13 Haziran 1914; bk. Ek-7) tarihli mektubunda (Güney, 31 Mayıs 1330), 1913-1914 öğretim yılında gördüğü derslerin imtihan sonuçlarına yer verdiği görülmektedir (bk. Ek-8). Bu derslerden "sabah" ve "akşam" adıyla isimlendirilen derslerin geleneksel medrese dersleri kapsamında okutulan İslami ilimler olduğu anlaşılmaktadır. Dershane dersleri kapsamında okutulan dersler ise Kur'ân ve Tecvid, Hüsn-i Hat ve Yazı, Hesap, Fârisi ve Nahv-i Osmanî dersleridir. Bu derslerin 13 Şubat 1325/26 Şubat 1910 tarihli *Medaris-i İlmiye Nizamnamesi* gereği açılan dersanelerin birinci sınıflarına ait ders programında yer alan fûnun-ı cedide dersleri olduğu anlaşılmaktadır (Düstur, Tertib-i Sâni, 1330, ss. 127-138). Nitekim nizamnameye göre birinci sınıfta okutulan dersler arasında İlm-i Sarf, Hat, İmlâ, Muhtasar Hesap, Sarf-ı Osmani ve Kavâid-i Farisi dersleri yer almaktadır.

Mustafa Fevzi Efendi'nin, ıslahatın getirdiği yeniliklere ilişkin açıklamaları medrese eğitiminin ders kitabını esas alan müderris/hoca merkezli geleneksel yapısının sınıf ve sınıf geçme sistemine dönüştürülmesine ilişkindir. O, bu durumu şu cümleyle ifade etmektedir: "... kayıtlı olan talebeleri, iktidarına göre sınıflara kaydetmişler." Bu açıklamada ifade edilmek istenen husus ıslahat öncesi medreselerde kayıtlı olan öğrencilerin yeniden yapılandırılan medrese sistemindeki sınıflarının ya da eğitim düzeylerinin belirlenmesinde "iktidar" yani yeterlilik ölçütünün dikkate alındığı hususudur. Özellikle "iktidar" kavramının kullanılmış olması yeni düzenleme gereği sınıflar belirlenirken medreselerde kayıtlı öğrencilerin ilmî birikimleri ile bilgi düzeylerinin dikkate alındığına işaret edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sınıf belirlemelerinin nasıl yapıldığına ilişkin somut ölçütlerden biri de giriş imtihanlarıdır. Nitekim geleneksel medreselerde kayıtlı olup yeni düzenlemeler kapsamında açılan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'ne girmek için müracaat edenler için bir nevi yatay geçiş uygulaması gerçekleştirilmiş, bu kapsamda öğrencilerin imtihanlarda almış olduğu notlar esas alınarak seviyelerine uygun sınıflara kabulleri sağlanmıştır (MMTMMV-2076, 82, 83, 87, 97; MMTMMV-2080, 53, 123; MMTMMV-2086, 54, 62, 78; MMTMMV-2087, 53, 85, 265; MMTD-2202, 11b.) Ayrıca üst sınıflara geçiş isteğinde bulunan öğrenciler için düzey/seviye belirleme sınavı yapılmakta, bu sınavda elde edilen başarıya göre Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin sınıflarına kayıt ve kabul gerçekleştirilmektedir (MMTD-2202, 81, 82).

Mektupta yeni düzenlemeler gereği hayata geçilen sınıf sistemiyle ilgili şu açıklama dikkat çekicidir: "Şimdi öyle oda hocası filân yoktur. Bir medresede kaç talebe var ise cümlesinin dersleri birdir." Yeni düzenlemeyle hem geleneksel medrese sisteminde kudemâ adıyla anılan ve ömür boyu medresede ikamet eden hocaların medreseden çıkarılması sağlanmış, hem de bu uygulamanın ikinci ayağı olan bir hocadan ders kitabı okumak şeklindeki uygulama kaldırılarak aynı sınıf düzeyindeki öğrencilerin birlikte eğitim gördüğü sınıf geçme sistemi uygulamaya sokulmuştur.

4.6. Dersler ve Ders Kitapları

Islahatın getirdiği diğer bir yenilik ise "kitaplar" konusunda gerçekleşmiştir. Mustafa Fevzi Efendi'nin bu yeniliğe ilişkin açıklaması şöyledir: "ve kitaplar değişti, camilerde okunan kitapların hiç birisi yoktur." Nitekim yeniden yapılandırılan medrese eğitiminde asırlardan beri geleneksel hale gelmiş olan cami dersleri uygulaması tamamen kaldırılmış, dolayısıyla cami dersleri kapsamında takip edilen kitapların okutulmasına da son verilmişti. Bu uygulama bir taraftan sınıf geçme sistemine göre hazırlanan müfredata uygun eğitim verilmesini, diğer taraftan Osmanlı medreselerinin iş ve işlemlerini görüşerek karara bağlayan kurul olan Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından kararlaştırılan ders kitaplarının okutulmasını zorunlu kılıyordu. (Yıldız, Meclis-i mesâlih-i talebe...) Böylece geleneksel cami derslerinde okutulan kitaplar ve bu kitapların okutulma sırası da uygulamadan kaldırılmış oluyordu. Ancak geleneksel medrese eğitiminde cami dersleri kapsamında okutulan kitapların Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi adıyla yapılandırılan yeni medresenin kısm-ı âli

ve Medresetü'l-Mütehasısın kısımlarında gerek ders olarak gerekse kitap olarak kısmen okutulmasına devam edildiği anlaşılmaktadır.

Mustafa Fevzi Efendi'nin kısm-ı evvel öğrencisi olması ve bu kısımda temel düzey dışında İslami ilimlerle alakalı derslerin okutulmaması nedeniyle mektubunda “camilerde okunan kitapların hiç birisi yoktur.” demek suretiyle kısm-ı evvelde okutulan dersler ve kitaplar kapsamında değerlendirme yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kaldı ki kısm-ı evvel öğrencisinin medresenin yüksek kısımlarında hangi ders ve kitapların okutulduğunu bilmemesini dönemin şartlarına ve uygulamanın yeni olmasına bağlamak da mümkündür.

Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubunda, 1914-1915 öğretim yılında görmüş olduğu derslerin isimlerine yer verildiği de görülmektedir. Bu derslerin Sarf, Fıkıh, Hesap, Coğrafya, Malumat-ı Medeniye, Kur'ân-ı Kerîm, Nahv-i Osmani, İktitaf, İmlâ, Tarih, Hüsn-i Hat, Kıraat, Arapça tekellüm/konuşma dersleri olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Fevzi Efendi, 1914-1915 öğretim yılında kısm-ı evvel birinci sınıfta okutulan derslerin adını verirken Türkçe ders grubuna dâhil edilmiş olan “İmlâ, Kıraat ve Kavâid” dersinin kıraat kısmı için bu derste okutulan Atâ Bey'in (1856-1919) İktitâf isimli kitabını zikretmektedir. Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde okutulacak ders kitaplarının belirlenmesine ilişkin alınan karardan anlaşıldığına göre (MMTD-2202, 10a), kıraat dersi için muallimler tarafından bir Kıraât-ı İslâmîyye Kitabı hazırlanıncaya kadar Atâ Bey'in İktitâf isimli eserinin birinci ve ikinci kısmının okutulmasına karar verildiği görülmektedir. Böylece Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubunda zikrettiği ders kitabı ismiyle Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından okutulması kararlaştırılan kitap örtüşmektedir.

1915-1916 öğretim yılındaki derslerin daha da zor olduğunu, hiç boş vakitlerinin bulunmadığını ve günde beş ders gördüklerini hatırlatan Mustafa Fevzi Efendi Kifâye/Sarf, Coğrafya-yı Umumi, Türkçe Kavâid, Kıraat, İmlâ, Kitâbet, Tarih-i İsmâ, Hendese, Resim, Hüsn-i Hat, Kur'ân-ı Kerîm derslerinin olduğunu belirtmektedir. Ders programında yer alan Tertil-i Kur'ân-ı Kerîm dersi için “Her gün münasip zamanlarda (sabah, öğle ve ikindi) namazlarından sonra talim edilecektir. Vucûh-ı kıraât dahi gösterilecektir.” şeklinde açıklamaya yer verilirken, Elsine-i Ecnebiye (Alman, Fransız, İngiliz ve Rus Lisanları) için “Bunlardan biri seçilip, derse başlandıktan sonra mecburidir.” açıklamasına yer verilmiştir. Terbiye-i Bedeniye dersinin ise her gün münasip zamanlarda gösterileceği belirtilmektedir.

Medreselerdeki islahata ilişkin son cümlesini “Arabî dersi hiç yok desem hakkım vardır. Rüştîye'de okunan dersleri okuyoruz vesselam.” diyerek noktalayan Mustafa Fevzi Efendi'nin bu tespitinin de yerinde ve isabetli olduğunu her iki tablodan anlamak mümkündür. Nitekim tâli kısm-ı evvel, tali kısm-ı sâni ve kısm-ı âli olarak yapılandırılan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesinin tali kısmının ders programı, dönemin iptidaiye mektepleri ve bir kısmı 1913 senesinde kapatılarak ibtidaiyelere dönüştürülen rüştiyelerin ders programıyla benzerlik arz ediyordu. Mustafa Fevzi Efendi'nin “Arabî ders hiç yok

desem hakkım vardır” şeklindeki cümlesinde geçen Arabî derslerden kastının Temel İslami İlimler arasında yer alan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam gibi derslerden önce okutulan ve bu derslerin anlaşılması için gerekli olan Emsile, Bina Maksud, Avamil, İzhar, Kafiye, Şerh-i Tevali, Metali, Haşiye-i Tecrid ve Ferâiz dersleri olduğu anlaşılmaktadır (Özkan, 2010, ss. 1785-1786). Bu derslerin kısm-ı evvel ve kısm-ı sâni sınıflarına yayılmış olması fünün derslere göre ders yükünün az olmasına yol açmış dolayısıyla geleneksel medresede eğitime başlayan Mustafa Fevzi Efendi nezdinde Arabî derslerin azlığı şaşkınlığa sebebiyet vermiştir.

Tablo-1. 1914-1915 öğretim yılında Mustafa Fevzi Efendi'nin kısm-ı evvel birinci sınıf öğrencisiyken uygulamada olan ders programı (Cİ., Nüsaha-yı Fevkalâde, ss. 372-375)

Sıra	DERSİN ADI		KISM-I EVVEL				
			1.	2.	3.	4.	
1.	İSLÂMÎ İLİMLER	Kur'ân-ı Kerim	2	2	1	-	
2.		Akâid ve Fıkıh	4	-	-	-	
3.		Hadîs	-	-	1	1	
4.		Fıkıh	-	4	4	4	
5.	DİL VE EDEBİYAT	Sarf ve Lugat	4	4	-	-	
6.		Mükâleme ve Tatbîkât-ı Arabiye	1	1	1	-	
7.		Mükâleme ve Kitabet-i Arabiye	-	-	-	1	
8.		Türkçe	4	3	2	2	
9.		Nahiv	-	-	4	4	
10.		Fârisî	2	2	-	-	
11.		TARİH COĞRAFYA	Tarih-i Enbiyâ ve Hulefa (Muhtasar)	-	2	-	-
12.			Tarih-i Osmânî (Muhtasar)	-	-	-	2
13.			Tarih-i Umûmî	-	-	2	-
14.			Coğrafya-yı Umûmî	2	2	-	-
15.	Coğrafya-yı Osmânî		-	-	2	-	
16.	RİYÂZÎ İLİMLER	Hesap (Amelî ve Nazarî)	2	2	2	2	
17.		Hendese	-	-	1	1	
18.		Usûl-i Defterî	-	-	-	1	
19.	TABİİ İLİMLER	Hikmet ve Kimya (Muhtasar)	-	-	-	2	
20.		Mevâlid-i Selâse ve Mâlûmât-ı Zirâiye	-	-	3	1	
21.	DİĞER	Hıfzıssıhha	-	-	1	1	
22.		Mâlûmât-ı Fenniye	2	-	-	-	
23.		Mâlûmât-ı Kânûniye	-	-	-	2	
24.		Mâlûmât-ı Ahlâkiye ve içtimâiye	-	1	-	-	
25.		Hutût	1	1	-	-	
TOPLAM			24	24	24	24	

Tablo-2. 1915-1916 öğretim yılında Mustafa Fevzi Efendi'nin kısm-ı evvel ikinci sınıf öğrencisiyken uygulamada olan ders programı (Cİ, 14/88-89; DHAM Nizamname, s. 14)

Sıra	DERSİN ADI		KISM-I EVVEL			
			1.	2.	3.	4.
1.	İSLÂMÎ İLİMLER	Tertil-i Kur'ân-ı Kerim	-	-	4	4
2.		Fıkıh (ve Ferâiz)	-	-	4	4
3.	DİL VE EDEBİYAT	Sarf ve Nahiv ve Mükâleme (Lisân-ı Arabî)	6	5	5	5

4.		Sarf ve Nahiv ve Tatbikât (Türkçe)	5	4	3	-
5.		İnşa ve Edebiyat (Türkçe)	-	-	-	2
6.		Lisân-ı Fârisî	2	2	-	-
7.		Elsine-i Ecnebiye (Alman, Fransız, İngiliz ve Rus2 Lisanları)	2	2	2	2
8.	TARİH COĞRAFYA	İslam Tarihi	2	1	1	1
9.		Tarih-i Umûmî (ve Türk Tarihi)	-	-	-	2
10.		Coğrafya (Umûmî)	2	2	-	-
11.		Coğrafya-yı Osmânî ve İslâmî	-	-	2	-
12.	RIYÂZÎ İLİMLER	Hesap	3	4	-	-
13.		Hendese	-	2	2	-
14.		Cebir ve Müsellesât	-	-	2	1
15.	TABİİ İLİMLER	Fizik (Hikmet-i Tabiiye)	-	-	2	2
16.		Kimya	-	-	1	2
17.		Hayvânât	-	-	-	2
18.		Nebatât	-	-	-	1
19.	DİĞER	Hüsn-i Hat (Bilhassa Hatt-ı Ta'lik)	1	1	-	-
20.		Resm-i Hattî	1	1	-	-
21.		Terbiye-i Bedeniye				
TOPLAM			24	24	24	24

4.7. Terbiye-i Bedeniye/Beden Eğitimi Dersi

Mektubunda “talim, yani asker talimi yapıyoruz, haftada bir saat” diyen Mustafa Fevzi Efendi'nin bu açıklamasından medresede haftada bir saat terbiye-i bedeniye/beden eğitimi dersi yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 7 Temmuz 1331/20 Temmuz 1915 tarihli ve 107 sayılı karar ekinde yer alan ve Cerîde-i İlmiyye'nin 14'üncü sayısında yayımlanan ders programıyla ilk defa terbiye-i bedeniye dersinin medrese programlarına dâhil edildiği görülmektedir (MMTD-2202, 68b; MMTMMV-2071, 47, 52). Terbiye-i Bedeniye dersinin her gün münasip zamanlarda talim ettirileceği yönünde açıklayıcı bilgiye yer verilen programda, dersin süresine/saatine ilişkin bilgi verilmediği görülmektedir (Ceride-i İlmiye, 14 Şaban 1332, ss. 89-91). Ancak Mustafa Fevzi Efendi'nin “asker talimi yapıyoruz” şeklinde tarif ettiği eğitimin terbiye-i bedeniye olduğu kesinlik kazanmaktadır. Kaldı ki II. Meşrutiyet dönemi eğitim kurumlarının ders programında yer alan terbiye-i bedeniye dersinin askeri amaçlar taşıdığı da bilinmektedir.

Özellikle medreselerde Kur'ân-ı Kerîm, terbiye-i bedeniye ve ilâhi dersleri için ders saatleri belirlenmemiş olmasına karşın “haftada üç gün ve yahut her gün yarımşar saat umum talebeye gösterilecektir” (MMTD-2202,68) şeklindeki açıklama dikkate alındığında, bu derslerin öğrencilere toplu yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşının devam ettiği olağanüstü süreçte, gerek bedensel gücü ve koordinasyonu geliştirmek amacıyla terbiye-i bedeniye dersinin gerekse manevi motivasyonu sağlamak açısından ilahi dersinin ders programına konulması göz ardı edilmeyecek önemi bir uygulamadır (Yıldız, 2019a, s. 270).

Yine Kur'ân-ı Kerîm dersi için “Sabah namazını müteakip veya bundan başka tensip olunacak zamanlarda bir saatten aşağı olmamak şartıyla talebeye her gün talim

ettirilecektir,” (MMTD-2202, 67b) şeklindeki açıklamanın da bu etkinlikler kapsamında değerlendirilmesi mümkündür (Yıldız, 2019a, s. 270). Dolayısıyla Mustafa Fevzi Efendi’nin “talim, yani asker talimi yapıyoruz haftada bir saat” şeklindeki açıklaması dönemin ruhuyla ve terbiye-i bedeniye dersinin mektep ve medrese programlarına dâhil edilme amacıyla örtüşüğünü ortaya koymaktadır.

4.8. Yemekhaneler

Mustafa Fevzi Efendi’nin, 1914-1915 öğretim yılında gerçekleştirilen ıslahata ilişkin diğer bir tespiti ise yeni inşa edilen yemekhanelere ilişkindir. “Ve yemekhaneler yaptılar, herkesin tabağı ayrı; su içmek için tası ayrı, ayrı.” demek suretiyle öteden beri alışlagelmiş usullerin dışında medrese öğrencileri için yemekhanelerin açıldığını ve her bir öğrencinin ayrı tabaklarda yemek yiyip, ayrı bardaklarla su içtiklerini yeni düzenlemeler kapsamında zikreder.

Nitekim 1914 senesinde gerçekleşen bahse konu ıslahat kapsamında Üsküdar, Nuruosmaniye, Şehzade ve Fatih semtleri ile Ayasofya’da yemekhaneler açılmış, medrese öğrencilerinin topluca kendi mıntıklarındaki yemekhaneye gidip yemek yemeleri sağlanmıştı (Yıldız, 2019a, s. 56). Kaldı ki yemekhanelerin işleyişini belirleyen mevzuat düzenlemelerinin yapılmış olması da dikkat çeken önemli uygulamalardandı (Ayar, 2020, ss. 131-158).

5. Mustafa Fevzi Efendi’nin Terekesindeki Kitaplar

Makalemize konu olan 9 Aralık 1915 tarihli mektup dikkate alınacak olursa, Mustafa Fevzi Efendi’nin bu tarihten sonra askere alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim hayat hikâyesine göre 1916 yılının Şubat ayında Rize’yi işgal eden Ruslara karşı savaşmak üzere silahlı olarak cepheye gönderildiği anlaşılan Mustafa Fevzi Efendi’nin, Kafkas cephesinde yapılan muharebede Osmanlı askerinin bozguna uğraması ve 1916 yılının ekim ayında Rusların Harşit Irmağına kadar olan bölgeyi işgal etmesi üzerine hafif yaralı bir şekilde yaya olarak haftalar süren bir yürüyüşle köyüne döndüğü ifade edilmektedir.

Bir süre sonra yeniden askere alınan Mustafa Fevzi Efendi’nin, Bayburt’ta tamamladığı askerlik görevinin ardından 1922 yılında terhis edilerek köyüne döndüğü ifade edilmektedir. Terhis edildikten sonra medrese eğitimine devam etmediği anlaşılan Mustafa Fevzi Efendi’nin terekesindeki medrese kitaplarının çeşitliliği ve zenginliği onun bilgi birikiminin dayanaklarını oluşturması açısından önem arz etmektedir. Son olarak 1915-1916 öğretim yılında Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin kısm-ı evvel üçüncü sınıfında eğitim görürken askere alınan Mustafa Fevzi Efendi’nin askere alınmasından sonra medrese eğitimine devam etmemiş olmasına rağmen dönemin şartları gereği malî imkân gerektiren yüklü miktarda kitaba sahip olması onun ilme olan ilgisine ve ilmî düzeyine işaret etmektedir. Kaldı ki Mustafa Fevzi Efendi’nin eğitim gördüğü dönemde 4+4+4 olmak üzere üç kademedan oluşan toplam on iki yıllık Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye

Medresesi'nin ilk devresinin üçüncü sınıfında okuyan bir öğrencinin terekesindeki kitaplar öğrencinin entelektüel düzeyini göstermesinin yanında medresenin eğitim-öğretim düzeyine dair de önemli ipuçları verebilir.

Terekede yer alan kitapların akâid, mantık, fıkıh ve ahlak ilimlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tefsir ve hadis kitaplarının azlığı ise dikkat çekmektedir. Bu durum, Darü'l-hilâfeti'l-aliyye medresesinin ilk kademesi olan kısım-ı evvel ders programıyla olan uyumu ortaya koymaktadır. Nitekim kısım-ı evvel ikinci sınıfın ardından üçüncü sınıfın ikinci dönemi başında silahaltına alınarak cepheye gönderilen Mustafa Fevzi Efendi'nin, eğitim gördüğü sınıfların ders programında yer alan derslerle uyumlu kitaplara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine dil ve edebiyat eğitimine dair kitaplar ile hıfzıssıhha kitabının terekede yer almış olması bu kanaati teyit etmektedir. Öte yandan Mustafa Fevzi Efendi'nin tefsir ilmine dair sadece Nebe Suresi'nin tefsirine sahip olmasını bu ilmin kısım-ı âlide okutulmasına bağlamak mümkündür. Ayrıca, kısım-ı âli ve mütehasısın kısmının müfredatında yer alan (Yıldız, 2019, s.385) hadis ilminin temel kaynaklarından biri olan Sahih-i Buhari ile hadisle ilgili iki esere daha sahip olması, hadis ilmine olan ilgi ve alakasıyla ilişkilendirilebilir.

Mustafa Fevzi Efendi'nin terekesinde yer alan kitaplar türlerine göre aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

- Dil eğitimi ve edebiyat: İktitâf (Mehmed Atâ), Sarf-ı Mîzânü'l-Edeb (Ahmedî), Şerhu'l-İzhâr (Abdullah el Eyyubî), Mevlîd-i Şerîf (Süleyman Çelebi), Rehber-i Âşık ve Salât-ı Nevâfil (Câvide), İlm-i İnşâ, Farsça Örnek Metinler.
- Tefsir: Tefsîr-i Nebe.
- Hadis: Sahîh-i Buharî (1-4 cilt), Müntehabât-ı İbni Hacer El-Askalânî, Şerhu Erbaîn Hadîs fi-Cevâmii'l- Kelîm.
- Mantık: Muğni't-Tullâb (El Ebherî), Hâşiye es-Seyyid Şerîf ale't Tasavvurat (Seyyid Şerif Cürcanî), İlaveli Zübdetü't-Tarifât İli-Ahî Çelebi (Osman Azmî b. Ahmed)
- Kelâm: Hâşiye-i Gelenbevî ale'l-Celâl (Gelenbevî İsmail Efendi), Metâliu'l-Enzâr (Abdurrahman el-İsfahânî).
- Akaid: Muhtasar Tezkire-i Kurtubî (İmam Şa'rânî), Selâmü'l-ahkâm alâ Sevâdî'l-a'zâm (Hâkim es-Semerkindî), Şerhu'l-Kasîdetü'n Nûniyye (Hızır Bey), Hâşiye-i Kestelî alâ-Şerhi'l Akâid - Hâşiye-i Behîştî ale'l-Hayâlî (Mustafa el-Kestelî).
- Tasavvuf: Muhammediye (Yazıcıoğlu Mehmed Efendi), Envârü'l-Âşîkîn (Ahmed Bîcan).
- Eğitim: Şerhu Ta'lîmü'l-Müteallim (İbn İsmail) isimli eserin kenarında Tefhîmü'l-Mütefehhim alâ Tâ'lîmi'l-Müteallim (Osman Pazarî) ile birlikte.
- Fıkıh: Şerhu'l-Kudûrî (Abdülgâni Meydanî), Reddü'l-Muhtâr (İbn Âbidîn), Düreru'l-Hükkâm fi Şerh-i Gururu'l-Ahkâm (Molla Hüsrev).

- Siyer: eş-Şemâilü's-Şerîfe (Süyûtî), Şerhu Kasideti'l-Bürde (Ömer İbn Ahmed el-Harputî).
- Ahlak-Tasavvuf: et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye (İmam Birgivi), Dakâiku'l-Ahbâr ve Hakâiku'l-İtibâr (Cafer el-Kudâî), İlaveli Hutbe Mecmuası (Süleyman Hilmi).
- Sağlık: Hıfzıssıhha. (Bu eserin ders müderrisi tarafından yazılıp 1915-1916 öğretim yılında merkez ve taşra medreselerine dağıtılmak üzere 1250 adet bastırılmış kitap olduğu değerlendirilmektedir. Yıldız, 2019a, ss. 326, 394)
- Rüya Tabiri: Tabir-nâme-i Muhyiddin-i Arabî (Muhiddin Arabî).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Mustafa Fevzi Efendi'nin terekesindeki kitapların ağırlıklı olarak dönemin medreselerinin âli/yüksek kısmında okutulan kitaplardan oluştuğu görülmektedir. Bu durumu, Mustafa Fevzi Efendi'nin dönemin olağanüstü şartları nedeniyle medrese eğitimi yanında bırakarak memleketine dönmesi üzerine bireysel olarak bilgisini artırmak ve temel kaynak eserlerden yararlanmak amacı taşımasına bağlamak mümkündür.

Sonuç

Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi, 1909 senesinde İstanbul'da muhtelif medreselerde başladığı eğitimini 1915 yılının aralık ayında silahaltına alınmaya kadar devam ettirmiş bir medrese öğrencisidir. Onun eğitim hayatının dört yılı 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesine göre yapılandırılan eğitim sistemi içerisinde geçmiştir. Bu dönemde fen ilimleri ders programına dâhil edilmiş, bu dersler için fûnun-ı cedide dershaneleri açılarak pozitif ilimlerle alakalı derslerin eğitimi verilmiştir. Bir taraftan da geleneksel medrese/cami derslerine devam edilmiştir.

Mustafa Fevzi Efendi'nin medrese eğitimi devam ederken gerçekleştirilen bir diğer düzenleme ise Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi döneminde çıkartılan 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli İslah-ı Medâris Nizamnâmesi ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası ile hayata geçirilmiştir. Esaslı ve kapsamlı düzenlemeler içeren bu düzenlemeyle medrese eğitim sistemi, modern mektepler model alınmak suretiyle yapılandırılarak her açıdan büyük değişim ve dönüşüme tabi tutuldu.

Mustafa Fevzi Efendi, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi adıyla yapılandırılan bu yeni medrese modelinin ve eğitim sisteminin ilk yılı olan 1914-1915 eğitim-öğretim yılında ikinci sınıfı okumuş, 1915-1916 öğretim yılının şubat ayına kadar ise üçüncü sınıfta öğrenim görmüştür. Mektubun, Mustafa Fevzi Efendi'nin silahaltına alındığı 1916 yılı Şubat ayından iki ay önce, yani 1915 yılı Aralık ayında kaleme alınmış olması, onun her iki ıslahat döneminde de yeteri kadar gözlem ve değerlendirme yapmasına imkân sağlayacak bilgi ve tecrübeye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Mustafa Fevzi Efendi'nin eğitim hayatının dört yılı geleneksel medrese eğitimi dönemine bir buçuk yılı

ise modernize edilen medrese modeli olan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi dönemine denk gelmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde medreselerde gerçekleştirilen her iki islahat düzenlemesine tanıklık etmiş ve bizzat bu düzenlemelere göre yapılandırılan eğitim sistemi içerisinde öğrenim görmüş olan Mustafa Fevzi Efendi'nin mektubu, her iki dönem arasındaki değişim ve dönüşümü çok yalın ve net bir şekilde ortaya koyan bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektup, Osmanlı medreselerindeki dönüşümün bir medrese öğrencisi nezdinde nasıl algılandığını ortaya koymakta, dönüşüme dair "birinci şahıs" anlatısı bağlamında önemli değerlendirmeleri içermektedir.

Bu çerçevede, 1914-1915 öğretim yılında geleneksel Osmanlı medreselerinde gerçekleştirilen köklü değişim ve dönüşüm kapsamında; eğitimlerini tamamlayarak icazet aldıkları halde medrese hücrelerinde bir ömür boyu ikamet edebilen kudemâ adıyla anılan şahısların medreselerden çıkarılmasının sağlandığı, cami derslerinin kaldırılarak medresenin değişik kademelerinde ve sınıflarında okutulmasına başlandığı, medreselerin buldukları semtlere göre yemekhaneler açılarak ya da inşa edilerek her öğrencinin kullanımına ayrı tabak ve bardak verildiği şeklindeki yeniliklere mektupta yer verilmektedir.

Mektupta dile getirilen önemli yeniliklerden biri de medrese öğrencilerinin başarı ve yeterlilik durumlarına göre sınıflara ayrılması ve böylece geleneksel 'müdderris-öğrenci' ders usulünün terk edilmesidir. En önemli yeniliklerden biri olması hasebiyle bu düzenlemeyle birlikte medreselerde Batı tarzı mekteplerde uygulanan sınıf sistemine göre eğitim verilmesine başlanmıştır. Uygulamaya geçirilen sınıf sistemi nedeniyle camilerde okutulan geleneksel medrese dersi kitaplarında da değişikliğe gidilmiştir. Bu kitapların bir kısmı yeni yapılandırılan medresenin özellikle İslâmî ilimler ağırlıklı eğitim verilen âli ve mütehasşısın kısmında okutulan kitaplar arasında yerini almıştır.

Netice itibarıyla Mustafa Fevzi Efendi'nin bahse konu mektubu, medreselerde gerçekleştirilen 1914 senesi islahatı öncesi ve sonrası eğitimine dair öğrenci gözüyle yapılan değerlendirmeleri ve mukayeseyi görmek açısından önemlidir. Medrese mensuplarının kaleminden çıkmış benzeri mektuplar, hatırat ya da günlük türündeki birinci şahıs anlatıları, medrese hayatına ve eğitim sistemine ilişkin birinci elden önemli bilgiler içerebilir. Resmî evrak ile dönemin basın-yayın organlarına yansıyan yazı ve makalelerin ötesinde, medresenin eğitim ortamlarına, eğitim sistemine, kurumsal iklimine ve müdderrislerle öğrencilerin gündelik yaşamına içeriden bir perspektif sunacak akademik çalışmaların, eğitim tarihine ve özellikle din eğitimi tarihine anlamlı katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Âlem-i İslâm'a bir tebşîr medâris-i İslâmiyye'de bir hatve-i tekâmül. (07 Şubat 1328). *Sırât-ı Müstakim*. 3/76, ss.377-382.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda yüksek din eğitimi: medrese programları-icazetnâmeler, ıslahat hareketleri*. Dergah Yayınları.
- Ayar, T. (2020). II. Meşrûtiyet sonrası İstanbul medreselerinde talebeye sunulan iâşe olanakları. *Bilimname*. 41, ss. 131-158.
- Ayar, T. (2021). *Son Dönem Osmanlı Medreselerinde Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe* (2.bs.). DİB Yayınları.
- Cevad. (1 Kânunusani 1336 1338). Medrese teşkilatı. *Sebilü'r-Reşâd*. 18/453, s.127.
- Darü'l-hilafeti'l-aliyye medresesinin ders cetvelleri. (27 Eylül 1330). *Ceride-i İlmiye Nüshayı Fevkalâdesi*. Meşihat-ı celile-yi İslâmiye.
- Darü'l-hilafeti'l-aliyye medresesi tedrisat cetvelleri. (Şaban 1333). *Ceride-i İlmiye*. C. 14. Meşihat-ı celile-yi İslâmiye.
- Darü'l-hilafeti'l-aliyye medresesi: nizamname- ders cedveli- suret-i tedris ve kitablar-Talimatname*. (1330). Matbaa-i Ahmed Kamil.
- Donbay A. (2011). Edebiyatımızda 'mektup' türü ile ilgili başlıca çalışmalar. *Erdem*. 61, ss. 83-102.
- Ergin, O. (2005). *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi* (2.bs.). İBB Müze ve Kütüphaneler Müdürlüğü Yayınları.
- Hatîb-zâde A. V. (02 Nisan 1331). Mesâlik-i ilmiyye. *Sebilü'r-Reşâd* 10/243, ss. 144-146.
- İhsanoğlu, E. (2002) Osmanlı medrese geleneğinin doğuşu. *Bellekten*. 66/247, ss. 849-904.
- İhsanoğlu, E. (2009). *Medreseler neydi ne değildi? : Osmanlılarda akli ilimlerin eğitimi ve modern bilimin girişi*. Kronik Kitap.
- İstanbul medreseleri talebe kayıt defteri (İMTKD) - 2283. (r 1330). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Kutay, C. (1978). *1909-2006. Siyasi sürgünler adası: Malta*. Posta Kutusu.
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XX. asra erişen istanbul medreseleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Meclis-i mesalih-i talebe defteri (MMTD) - 2202. (r 1331). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2067. (r 1330). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).

- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2071. (r 1331). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2076. (r 1332). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2080. (r 1332). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2086. (r 1334). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Meclis-i mesalih-i talebeye mahsus müsvedde varakası (MMTMMV) - 2087. (r 1335). İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA).
- Medâris-i ilmiye nizamnâmesi. (1330). *Düstur, Tertib-i Sâni*. 2, ss.127-138. Matbaa-ı Osmaniye.
- Öcal, M. (2013). *100. Yılında imam-hatip liseleri: (1913-2013)*. Ensar Neşriyat.
- Özkan, S. H. (2010). Osmanlı Devleti'nde yabancı dil eğitimi. *Turkish Studies* 5/3, ss. 1785-1786.
- Pakalın, M. Z. (1993a). Cerre gitmek. İçinde *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (C.1, s.283). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Pakalın, M. Z. (1993b). Rûs imtihanı. İçinde *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (C.3, s.71). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Türk dil kurumu sözlükleri. *Mektup*. 16 Mart 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Unan, F. (2003). Kuruluşundan günümüze Fâtih külliyesi. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Rumi 26 Teşrinisânî 1331 tarihli mektubu. (9 Aralık 1915). *Dr. Mürselin Güney Kişisel Koleksiyonu*.
- Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Rumi 31 Mayıs 1330 tarihli mektubu. (31 Haziran 1914). *Dr. Mürselin Güney Kişisel Koleksiyonu*.
- Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Tarihsiz Mektubu", (t.y.). *Dr. Mürselin Güney Kişisel Koleksiyonu*.
- Yıldız, H. Meclis-i mesâlih-i talebe ve ders vekâleti. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. 20 Mart 2025 tarihinde <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesalih-i-talebeye-ve-ders-vekaleti> adresinden erişildi.
- Yıldız, H. (2023). *Medaris-i ilmiye müfettişi Serezli Mehmet Esat Efendi ve teftiş raporları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Yıldız, H. (2019a) *Osmanlı eğitim modernleşmesinde darü'l-hilafeti'l-aliyye medresesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür Yayınları.
- Yıldız, H. (2019b). Osmanlı medreselerini ıslah çabaları üzerine bir değerlendirme. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 4/1. ss. 407-445. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.513907>

An Overview of Madrasa Reform in The Constitutional Monarchy Period in The Context of a Madrasa Student's Letter (Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi And His Letter)

Hasan Yıldız & Mürselin Güney

Extended Abstract

This article focuses on a letter dated December 9, 1915, from Mustafa Fevzi Efendi of Ünyeli, a madrasa student. The importance of the letter stems from the fact that it contains evaluations of the reforms conducted in Ottoman madrasas during the Second Constitutional Monarchy period.

Mustafa Fevzi Efendi of Ünyeli received madrasa education before and after the reforms of 1914, which was the most comprehensive and radical reform in madrasas during the Constitutional Monarchy II period. This situation enabled him to look at and evaluate both periods from an insider's perspective. In his letter addressed to his father dated December 9, 1915, he made noticeably clear evaluations of the change and renewal following the reform of 1914. On the other hand, the fact that the letter contains explanations about the reforms conducted in madrasas may also enable an evaluation of the intellectual level of the letter's addressee.

Born in 1896 in Ünye, currently a district of Ordu province in the North of the Black Sea region in Türkiye, Mustafa Fevzi Efendi went to Istanbul in 1909, where he continued his madrasah education until February 1916. Thus, he was a student educated during the reforms of 1910 and 1914 during the Constitutional Monarchy II. Mustafa Fevzi Efendi received about four years of traditional madrasa education and about one and a half years of schooling in the Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Madrasa, which was restructured according to the Islah-ı Medâris Nizamnâme dated October 1, 1914, issued during the reign of Shaykhulislam Mustafa Hayri Efendi.

The letter dated December 9, 1915, which is among the private collections of Prof. Dr. Mürselin Güney, consists of four pages, as it is written on two sheets, back to front. The dimensions of the leaves are 16.5x22.5 cm. The letter is written in Rika's style and is neat and legible.

Mustafa Fevzi Efendi's letter is crucial because he included his feelings and thoughts about the new regulations implemented in madrasas during his student days. He was a student

at the madrasah during the first reforms in the Ottoman madrasahs in the Second Constitutional Monarchy period in 1910. He witnessed the radical change and transformation in the 1914-1915 academic year. It is possible to catch the signs of this witnessing between the lines of the letter.

Mustafa Fevzi Efendi, in the letter sent to him by his father, İbrahim Efendi, in response to his father's question about the reason for his change of madrasah, makes essential observations and evaluations about the reforms carried out in madrasahs in the explanations he wrote to satisfy his father's curiosity.

In the letter, which includes explanations about the difficulty of being a madrasah student due to the conditions of the period, it is possible to feel Mustafa Fevzi Efendi's astonishment at the reforms conducted in madrasahs. In particular, it can be said that the repair of madrasahs, the removal of the so-called "kudemâ" (prominent figures) from madrasahs, and the abolition of traditional mosque classes were among the changes that caused Mustafa Fevzi Efendi's astonishment.

Another change that surprised him was the construction of dining halls, where students ate with separate plates and drank water with individual glasses.

In addition, the most important innovation of the 1914 reforms was the transformation of the traditional madrasah education based on the textbook. It centred on the muderris/teacher into a class and grade passing system. The letter explains this situation: "...they enrolled students in classes according to their power. Now, there are no such teachers in such a room. No matter how many students in a madrasah, they all have the same class."

Another innovation brought about by the reforms was in the "books." Mustafa Fevzi Efendi explains this innovation: "And the books have changed; none of the books read in mosques exist." In the restructured madrasah education, the practice of mosque classes, which had been traditional for centuries, was abolished entirely, and therefore, the reading of the books followed in mosque classes was also terminated. On the one hand, this practice made it obligatory to provide education by the curriculum prepared according to the class passing system and, conversely, to read the textbooks decided by the Majlis-i Mesalih-i Talebe, the decision-making body responsible for the business and operations of madrasahs.

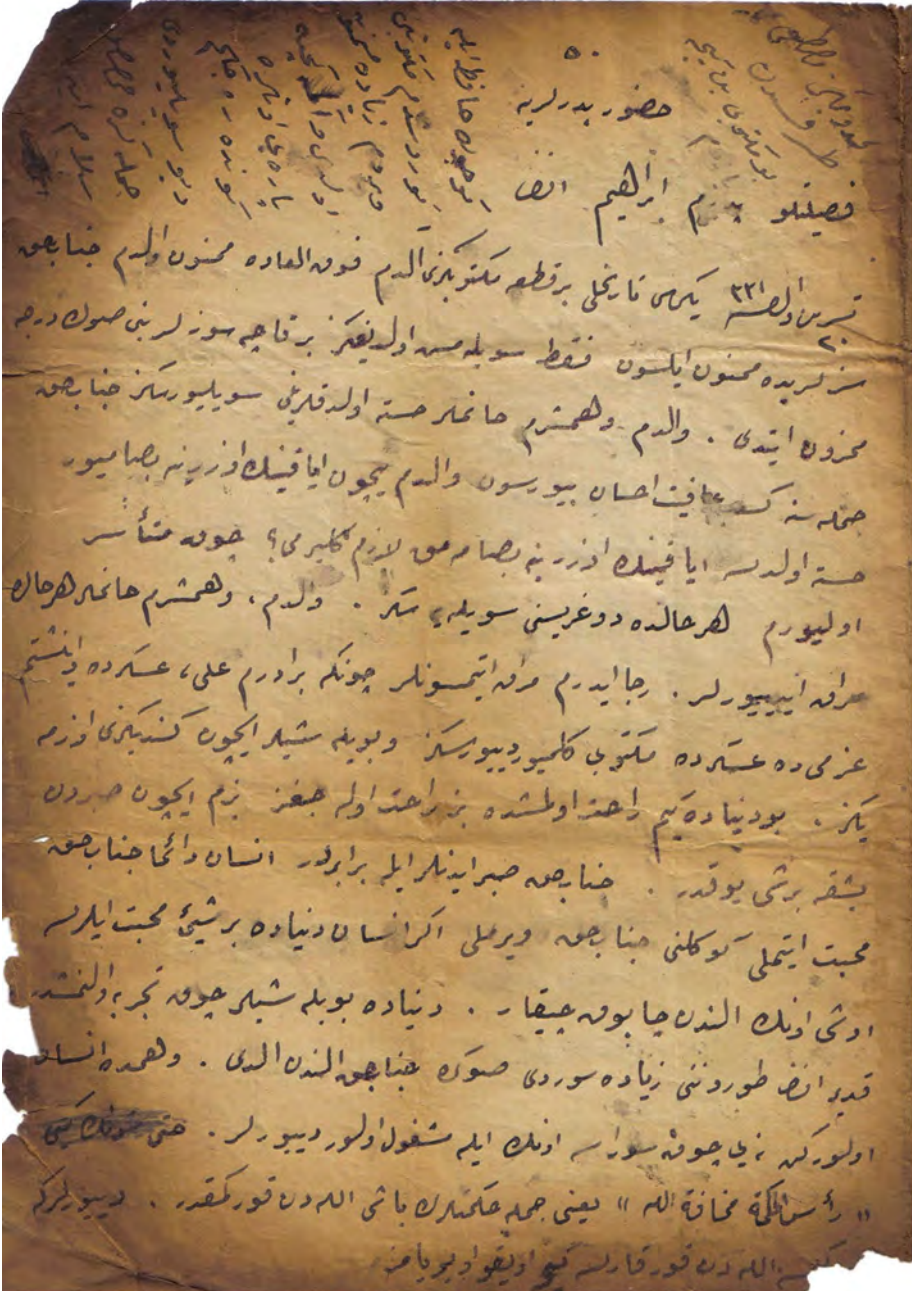
Besides, Mustafa Fevzi Efendi states in his letter: "We do military training, that is, military training, for one hour a week." This statement indicates that the madrasah had one hour of physical education classes a week.

Mustafa Fevzi Efendi's last sentence in his letter regarding the reforms in madrasahs is, "I would be right to say that there are no Arabic lessons at all. We are studying the same subjects that are taught in high schools." The curriculum of the middle section of the

madrasah, which were gathered under the umbrella of the Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Madrasah with the 1914 reform, was similar to the curriculum of the Ottoman Junior High School, which was closed in 1913 and transformed into the primary schools.

In conclusion, Mustafa Fawzi Efendi's letter is an important document that will provide an opportunity to look at the changes and innovations in the Ottoman madrasahs with the 1914 reforms from a student's perspective. It will also contribute to making inferences and evaluations about the reflections of the reform in the field.

EKLER

Ek-1. Mustafa Fevzi Efendi'nin 26 Teşrînisânî 1331 tarihli mektubunun birinci sayfası.

پدرم مدینه لری بچون دیکندی ریورسه دیوسولایه ریورسائی بچم
مدینه لری دیکندیرمک اسباب ایله ال بن قلندرها مدینه لری
ایدم صوک فاقه لری یوسف قندیلیک دیندن قالووم امک اوزرین
او مدینه لری یوسف بچور اولدم اوز مانده بر حوایندک دیندن
دوالم ایله ایله سکا بر بولور ایله اولاد دینده بولور سکا صاحب
اولمادی امک اوزرین بن یوسف قندیلیک دیندن قالووم بک صاحب
اولدی بن دینده یعنی ۲۲۹ سنه یوسف بر حوایندک دینده دوالم
ایتم اوقا سوایدم بک سکا دینده بر اوده بولی اودی اوده
بن برنه طوردم حرف دینده دوالم ایتم صوک ۲۲۰ سنه ی جردن
ملاک دینده چوه زحمه ایتم خدنگا رفلان طوردم چوه ایله
کجی باشتم اوزرین ~~بک سکا دینده~~ بک سکا دینده یعنی ۲۲۹
سنه صوک ایزنده اوقا دینده خدنگا ایله ایله کدنگا نایب
محرم المرده استانبولدن خیرالیم درسا باشلاسه دیولهاه کلیم
ایته اونه ۲۲۰ سنه کدیلات اولدی یعنی مدر لری اصلاح
ایندیم اقدار اوده عوم لری و ارب جلدنی اوده دیو عیقا دیار
مدر لری تعمیر ایتم و عربی درسی جامعا اوده اوقا نوردی کومیس
اونده لیب تالی دیویمک خانه لری بایبیلر کورسک طباطبائی آری
صدا بچم ایچون کاسمی ایز ایله اولمک اوزرین قیدی اولاره طلم لری
قندارینه کورسکله قید ایتم بنی ده اونه سلطان احمد مراد

Ek-3. Mustafa Fevzi Efendi'nin 26 Teşrînisâni 1331 tarihli mektubunun üçüncü sayfası.

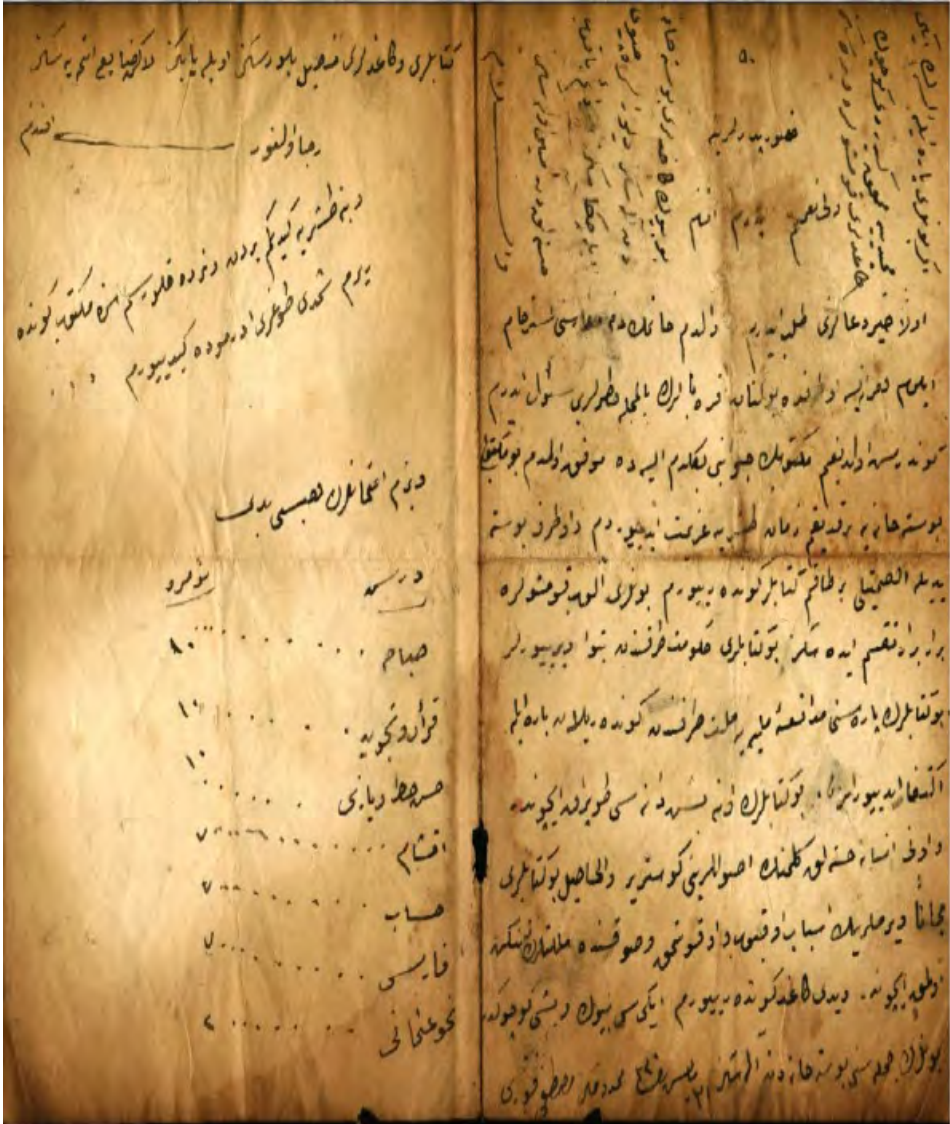

Ek-5. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, 2283 numaralı İstanbul Medreseleri Talebe Kayıt Defteri'nin kapak görüntüsü.

اولکی درسخانه-سی : اولکی مدرسه-سی : اسم وشهرتی :

قیصری	افندی	نوح بن محمد	بشکطاشدهستان پاشا	بشکطاش سنن پاشای عتیق
کاخ	»	شوکت بن محمد	»	»
سورمنه	»	یعقوب	شاه قولی	ستان پاشا
سلفکه	»	محمد بن علی	عتیق ابراهیم پاشا	نور عثمانیه
انقره	»	عبدالرحمن بن عثمان	پاپاس اوغلی	»
بولی	»	مصطفی بن صالحش	رستم پاشا	»
»	»	محمد بن محمد علی	سلطان احمد	سلطان احمد
»	»	محمد بن کامل	چورلی اولی	»
»	»	محمود بن هاشم	سلطان احمد	»
»	»	علی بن حسین	خواجه پاشا	»
»	»	احمد بن توفیق	سلطان احمد	»
»	»	محمد صبری بن علی	»	»
»	»	ایرام بن سلیمان	شهید محمد پاشا	»
»	»	اسماعیل بن مصطفی	»	»
»	»	اسماعیل بن علی	رستم پاشا	غیرمقید
»	»	اسماعیل بن علی	خواجه پاشا	»
»	»	احمد عادل بن حسین عونی	حاجی بشیر اعا	»
»	»	محمد نوری بن عزت	خادم حسن پاشا	»
سیدی شهر	»	احمد بن محمد	سلطان سابع	خالیحیلر سلطان سلیم
معلقه	»	حسین بن صالح	اوچ باش	قباحلیل غیرمقید
ازینه	»	احمد بن صفر	شهزاده	آتمکچی زاده
طر بزون	»	احمد بن مصطفی	ابراهیم کتخدا	»
اونیه	»	مصطفی بن ابراهیم	قلندرخانه	»
الرضوم	»	ابراهیم بن سلیمان	خورخور	»
»	»	رجب بن سلیمان	»	»
کنفری	»	ابراهیم بن محمود	قبالی فرون محمد اعا	»
قریه	»	عاصم بن ثابت	ابراهیم کتخدا	غیرمقید
سلفکه	»	محمد بن علی	عتیق ابراهیم پاشا	»
ازینه	»	محمد بن علی حیدر	کرازی مسجد	آتمکچی زاده غیرمقید
ایدوس	»	حسن	رابیع سلیمانیه	»
باطوم	»	عثمان بن احمد	سیاه باش نورشون	سیاه جفته باش
»	»	محمد بن سلیمان	»	»
چالی	»	حسن بن علی	قاضیسکر حسین افندی	»

Ek-7. Cerdie-i İlimiyye'nin Nüsha-yı Fevkaladesi'nde yayımlanan Ünyeli İbrahim oğlu Mustafa Efendi'nin kayıtlı bulunduğu Sultanahmet Medresesi öğrenci isim listesi.

Ek-8. Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin Rûmî 31 Mayıs 1330 (Milâdî 13 Haziran 1914) tarihli mektubu.

اولادى . بن سرك يانه
ازمه ديريورلر . سته ده لهج و سريور
بوكونلارده يك تناس اولويورم . در سرك
يك زياده در . كونه سبه در سرك در در .
سز ينه فابريقم ده جاليشور سز يوقس حقيده
بن كلكنده لهج تنه آلر دم سز البترنيم بن كينه
آلمم اما صوغري بنى كلاك بهدم يالار برقاچم
بى دقات ايندئنى ياز سهر . اگر سزه ده كاتوب
كدى بس لطفاً بركونه ايزنه آلعبا بزم سرك
شريف ايه سز . كلم جلك اولدئقز وقت
باينده جوارنده ديون بولنه قره مصطفى باس
مصطفى سوره سز بركونللك اولده
طوبريوروز . برادرلك مصطفى نوزى
مصطفى نوزى نوزى (ع ح ح) اونه ك

Ek-9. Ünyeli Mustafa Fevzi Efendi'nin tarihsiz bir mektubu.